

Karol Klauza

John Paul II Catholic University of Lublin

Contemporary theories
of beauty and *decorum*.
An overview of 20th century ideas

Beauty as an object of interdisciplinary reflection has gained well-founded importance in contemporary social discourse in a wide range of contexts. Its definition and the circumstances in which it appears are discussed within the framework of art theory and history, philosophy, theology, as well as in social and applied sciences. Undoubtedly, an extension of this interest is the study of the relationship between what is beautiful and the domain of psychology, economics, pedagogy, and even digital technologies, thanks to which beauty is created in the virtual world and affects various spheres of contemporary society.

The aim of this study is an attempt to continue the discussion started by the extremely useful and competent synthesis of views on the relations between art and matter presented in the article *The Transformations of the Symbolic and Theological Meaning of Matter Reflected in Christian Aesthetics and Art* by Janusz Królikowski¹. The discussion of the issue indicated in the title is going to revolve around the solutions offered by contemporary aesthetics.

My paper is going to present a synthetic discussion of the views of Berkeley, Kant and contemporary authors whose work is relevant for the subject. Searching for turning points in the aesthetics of modern times, I am going to present the works of Umberto Eco as a representative of secular aesthetics, and Hans Urs von Balthasar as a representative of religious aesthetics. These authors are the two poles between which spreads a large and varied array of theoreticians of beauty.

The European Renaissance was associated with a dynamic development of art in both secular and religious aspects. The current of classicism successfully bridged semiotic gaps to Greco-Roman antiquity. It began to use more evocative means of expression

¹ J. Królikowski, *The Transformations of the Symbolic and Theological Meaning of Matter Reflected in Christian Aesthetics and Art*, „Sacrum et Decorum” XIII, 2020, pp. 7–27.

Karol Klauza

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin
ORCID: 0000-0002-0969-5537

Współczesne teorie
piękna i *decorum*.
Wybór poglądów XX wieku

DOI: 10.15584/setde.2021.14.2

Piękno jako przedmiot refleksji interdyscyplinarnej zyskało uzasadnione znaczenie we współczesnym dyskursie społecznym w szerokim zakresie kontekstów. Jego definicję oraz okoliczności, w których ono występuje, omawia się w ramach teorii i historii sztuki, filozofii, teologii, a także w naukach społecznych i stosowanych. Niewątpliwym poszerzeniem owego zainteresowania są badania związków tego, co piękne, z domeną psychologii, ekonomii, pedagogiki, a nawet technologii cyfrowych, dzięki którym powstaje ono w świecie wirtualnym i oddziałuje na różne sfery współczesnego społeczeństwa.

Celem niniejszej refleksji jest próba kontynuacji rozważań odwołujących się do niezwykle przydatnej i kompetentnej syntezy poglądów na związki sztuki i materii zawartej w artykule *Przemiany symboliczno-teologicznego znaczenia materii i ich odzwierciedlanie się w estetyce i sztuce chrześcijańskiej* autorstwa Janusza Królikowskiego¹.

W przedstawionych refleksjach syntetycznie omówię poglądy Berkeleygo, Kanta i współczesnych ważnych dla dziedziny autorów. Stosując metodę poszukiwania punktów zwrotnych w estetyce czasów nowożytnych, przedstawię prace Umberto Eco – z obszarów estetyki świeckiej, i Hansa Ursy von Balthasara – z zakresu estetyki religijnej. Pośród tych autorów pozostaje jeszcze duża oraz barwna plejada teoretyków piękna.

Z europejskim odrodzeniem wiązał się dynamiczny rozwój sztuki zarówno w aspekcie świeckim, jak i religijnym. Nurt klasycyzmu efektywnie przerzucał pomosty semiotyczne do antyku grecko-rzymskiego. Zaczęto używać bardziej sugestywnych środków wyrazu i skutecznie poruszać estetyczną wrażliwość europejskich społeczeństw. Kraje takie jak Hiszpania,

¹ J. Królikowski, *Przemiany symboliczno-teologicznego znaczenia materii i ich odzwierciedlanie się w estetyce i sztuce chrześcijańskiej*, „Sacrum et Decorum” XIII, 2020, s. 7–27.

Portugalia czy państwa włoskie doświadczały skutków tychże przemian w świetle odkryć geograficznych.

W XVIII–XIX wieku za podobną cezurę można uznać fenomenalny postęp nauki i ekonomiczny rozkwit potencjału przemysłowego. Filozofowie i historycy sztuki, zwłaszcza XIX wieku, szukali nowych uzasadnień dla zmieniających się poglądów na piękno i jego rolę w budowaniu pokoleniowej tożsamości osoby ludzkiej.

Wypowiedzi na temat estetyki pojawiały się licznie od baroku po pozytywizm w zakresie świeckim i od teologii potrydenckiej po koncepcję kultury zrodzonej z *accomodata renovatio* II Soboru Watykańskiego w ujęciu kościelnym. W nurcie wyznaniowym ich panoramę wyznaczają poglądy Józefa Ratzingera – prefekta Kongregacji Nauki Wiary za pontyfikatu Jana Pawła II, ukonkretnione refleksją Hansa Urs von Balthasara. W obszarze współczesnej estetyki świeckiej znaczącej syntezy poglądów na piękno dokonał między innymi Umberto Eco. Na polskim gruncie należy podkreślić wkład środowiska Uniwersytetu Warszawskiego, a zwłaszcza szkoły Władysława Tatarkiewicza i jego uczniów, wśród których nie zabrakło także estetyków kierunku wyznaniowego, jak choćby krakowskiego jezuitę Jana Popiela.

1. Źródła dla współczesnego rozumienia piękna i *decorum*

Na fundamencie antycznego, średniowiecznego i renesansowego rozumienia kategorii estetycznych, zwłaszcza w kontekście ich materialności², **estetyka czasów nowożytnych w kulturze Zachodu** wypracowała szereg interesujących koncepcji. Jedną z nich są teologiczne wątki wyznaniowe wiodących denominacji chrześcijańskich.

Znaczący wpływ na współczesne analizy natury piękna materialnego (realnego i wirtualnego) oraz duchowego wywarli między innymi myśliciele XVIII wieku przy okazji omawiania natury poznania. Do bardziej oryginalnych uczonych, ważnych dla estetyki i semiotyki, należą: John Locke (1632–1704), Isaac Newton (1643–1727), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) oraz **George Berkeley** (1684–1753) ze swoją koncepcją poznania opartą na tożsamości rzeczy z ideami. Współcześnie okazała się ona prekursorską wobec twierdzenia neopozytywistów, a aktualnie żyjący filozofowie brytyjscy uważają jej twórcę za pioniera filozofii lingwistycznej, skoro postulował potrzebę rewizji sensu pojęcia „istnienie”. Jak wiadomo, używał go zamiennie z terminem „poznanie”, co formułował w zasadzie *Esse est percipi*³. Myśliciele tego

² Królikowski 2020, jak przyp. 1.

³ G. Berkeley, *Philosophical Commentaries*, red. A.A. Luce, T.E. Jessop, London 1944, t. 1, s. 61–62.

and effectively touched the aesthetic sensibilities of European societies. Countries such as Spain, Portugal and the Italian states experienced the effects of these changes in the light of geographical discoveries.

In the eighteenth and nineteenth centuries, the phenomenal progress of science and the economic and industrial boom can be considered a similar caesura. Philosophers and art historians, especially of the nineteenth century, sought new justifications for changing views on beauty and its role in building the generational identity of the human being.

Numerous secular views on aesthetics were expressed in the period between the Baroque and positivism, and the ecclesiastical ones between the era of post-Tridentine theology to the time of *accomodata renovatio* of the Second Vatican Council and the concept of culture born out of it. The confessional strand is marked by the views of Joseph Ratzinger – prefect of the Congregation for the Doctrine of the Faith during the pontificate of John Paul II, and concretised by the views of Hans Urs von Balthasar. In the area of contemporary secular aesthetics a significant synthesis of views on beauty was made, among others, by Umberto Eco. In the Polish sphere, one should emphasise the contribution of the University of Warsaw circle, especially the school of Władysław Tatarkiewicz and his students, among whom there were also religiously inflected aestheticians, such as the Kraków Jesuit Jan Popiel.

1. The sources for a contemporary understanding of beauty and *decorum*

On the basis of ancient, medieval and renaissance understanding of aesthetic categories, especially in the context of their materiality², **modern Western aesthetics** has developed a number of interesting concepts, including the confessional theological themes of leading Christian denominations.

Contemporary studies of the nature of material (real and virtual) and spiritual beauty were significantly influenced in their discussion of the nature of perception, among others, by thinkers of the 18th century. Among the more original scholars, important for aesthetics and semiotics, are: John Locke (1632–1704), Isaac Newton (1643–1727), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) and **George Berkeley** (1684–1753) with his concept of perception based on the identity of things with ideas. This turned out to foreshadow the neopositivists, and contemporary British philosophers consider its author to be a pioneer of linguistic philosophy, as he postulated the need to revise the meaning of the notion of “being”. As we know, he used it interchangeably with the term “perceiving”, which he expressed in the maxim *Esse*

² Królikowski 2020, as in footnote 1.

*est percipi*³. The thinkers of this period identified the importance of empirical perception with the method of its verification⁴. As a result, the perception of beauty was conditioned by the requirement of empiricism. This in turn depends on the material determinants of the space a concrete occupies – proportion, intensity of colour, and the like. They are described by scientific research, and above all by mathematics.

The late 17th c. was the time of the activity of **Adam Adamandus Kochański SJ** (1657–1699) – a mathematician who paved the way for the understanding of the principles of the world's beauty. This somewhat forgotten Polish Jesuit corresponded on gnosological issues with Gottfried Leibniz, Isaac Newton and Johannes Hevelius (1611–1687) – a citizen of Gdańsk, the first foreign member of the Royal Society in London⁵.

Among the contemporary thinkers investigating the relationships between beauty and its social influence **Umberto Eco** (1932–2016) and his classic study of the history of beauty are worthy of note. In his historiosophical and semiotic analysis, the polymorphous nature of beauty, which becomes dependent on personal subjectivity and especially on the human capacity for perception, is of vital importance. Accepting that allowed Eco to chart the development of the contemporary understanding of beauty – from overcoming its medieval view, through a melancholy confronta-

³ G. Berkeley, *Philosophical Commentaries*, eds. A.A. Luce, T.E. Jessop, London 1944, vol. 1, pp. 61–62.

⁴ F. Copleston, *A History of Philosophy vol. 5, Hobbes to Hume*, London 1976, p. 220 [orig. *Historia filozofii*, vol. 5, *Od Hobbesa do Hume'a*, transl. J. Pasek, Warszawa 2005, p. 191]; cf. Berkeley 1944, as in footnote. 2, pp. 36–37; cf. as well: G. Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge Wherein the Chief Causes of Error and Difficulty in the Sciences, with the grounds of Scepticism, Atheism, and Irreligion, are inquired into*. [orig: *Traktat o zasadach poznania ludzkiego, w którym zostały zbadane główne przyczyny błędów i trudności występujących w naukach wraz z podstawami, na których opiera się sceptycyzm, ateizm i niereligijność*, transl. J. Leszczyński, eds. T. Czeżowski, B.J. Gawecki, G. Znamierowski, Warszawa 1956], passim.

⁵ Kochański's extensive bio by S[amuel] Dickstein in: *Encyklopedia Wychowawcza [The Encyclopedia of Education]*, eds. R. Plenkiewicz, et al., vol. 6, Warszawa 1904, pp. 189–192. Initially associated with the Vilnius Academy, he was highly regarded as a lecturer in Mainz, Prague, Olomouc, Wrocław, as well as at the court of Polish King John III Sobieski. On his views cf.: E. Elter, *Adam Kochański TJ, najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVII wieku [Adam Kochański SJ, the Most Eminent Representative of Poland in European Science of the Late 17th c.]*, in: *Sacrum Poloniae Millennium*, Rome 1954, p. 209–251. Cf. facsimiles of his correspondence in: Biblioteka Narodowa, *Katalog wystawy zbiorów historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie [The Catalogue of the Exhibition of the Historical Collection of the National Library in Warsaw]*, Warsaw 1933, p. VII, item 250 *Zbiór listów do Adama Kochańskiego SJ matematyka Rps z XVII w [A collection of letters to Adam Kochański SJ, a mathematician, MS from the 17th c.]*; cf also: *Korespondencja Adama Adamandego Kochańskiego SJ (1657–1699) [The Correspondence of Adam Adamandego Kochański SJ (1657–1699)]*, eds. B. Lisiak, L. Grzebień, Kraków 2005; R. Darowski, *Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII w. [Studies in the Jesuit Philosophy in Poland of the 17th and 18th c.]*, Kraków 1998.

okresu utożsamiali znaczenie poznania empirycznego z metodą jego realizacji⁴, w efekcie czego poznanie piękna zostało uwarunkowane wymogiem empiryczności. Ten zaś zależy od materialnych wyznaczników przestrzeni, jaką zajmuje konkret – proporcji, intensywności koloru i tym podobnych. Opisują je badanie naukowe, a przede wszystkim matematyka.

W końcu XVII wieku działał **Adam Adamandus Kochański SJ** (1657–1699) – matematyk przygotowujący grunt pod poznanie zasad piękna świata. Ten nieco zapomniany polski jezuita korespondował w kwestiach gnozeologicznych z Gottfriedem Leibnizem, Isaacem Newtonem i Johannesem (Janem) Heweliuszem (1611–1687) – gdańszczaninem, pierwszym zagranicznym członkiem londyńskiego Royal Society⁵.

Ze współczesnych myślicieli odslaniających związki między pięknem i jego społecznymi oddziaływaniami na uwagę zasługuje **Umberto Eco** (1932–2016) i jego klasyczne opracowanie historii piękna. W ogłoszonej przezeń analizie historiozoficznej i semiotycznej istotne znaczenie ma polimorficzność piękna, które staje się zależne od subiektywności osobowej, a zwłaszcza od zdolności poznawczych człowieka. Akceptacja zjawiska pozwoliła Eco nakreślić drogi kształtowania się współczesnego rozumienia piękna – od przezwyciężenia średniowiecznej jego wizji, poprzez pełną melancholii konfrontację naukowego poznania z antropologią renesansu, w której rozum i piękno stanęły przed wyzwaniem nowych idei i tematów upowszechniających się w kręgach odbiorców, dzięki dynamicznemu rozwojowi czytelnictwa⁶.

⁴ F. Copleston, *Historia filozofii*, t. 5, *Od Hobbesa do Hume'a*, tłum. J. Pasek, Warszawa 2005, s. 191; por. Berkeley 1944, jak przyp. 2, s. 36–37; por. też: G. Berkeley, *Traktat o zasadach poznania ludzkiego, w którym zostały zbadane główne przyczyny błędów i trudności występujących w naukach wraz z podstawami, na których opiera się sceptycyzm, ateizm i niereligijność*, tłum. J. Leszczyński, oprac. T. Czeżowski, B.J. Gawecki, G. Znamierowski, Warszawa 1956, passim.

⁵ Obszerny biogram Kochańskiego, autorstwa S[amuela] Dicksteina w: *Encyklopedia Wychowawcza*, red. R. Plenkiewicz, i in., t. 6, Warszawa 1904, s. 189–192. Początkowo związany z Akademią Wileńską, ceniony jako wykładowca w Moguncji, Pradze, Ołomuńcu, Wrocławiu, a także na dworze króla polskiego Jana III Sobieskiego. O jego poglądach zob.: E. Elter, *Adam Kochański TJ, najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVII wieku*, w: *Sacrum Poloniae Millennium*, Rzym 1954, s. 209–251. Zob. faksymile korespondencji w: Biblioteka Narodowa, *Katalog wystawy zbiorów historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie*, Warszawa 1933, s. VII, poz. 250 *Zbiór listów do Adama Kochańskiego SJ matematyka Rps z XVII w.*; zob. też: *Korespondencja Adama Adamandego Kochańskiego SJ (1657–1699)*, wyd. B. Lisiak, L. Grzebień, Kraków 2005; R. Darowski, *Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII w.*, Kraków 1998.

⁶ Ten wątek w monografii *Historia piękna*, s. 214–236, napisał Girolamo de Michele (ur. 1963) – włoski pisarz, autor interesującego nas tu opracowania popularyzującego między innymi estetykę i poznanie w monografii *Filosofia. Corso di sopravvivenza*. Jego wywiad na temat poglądów zawartych w niej dostępny na stronie <https://www.youtube.com/watch?v=P7F1jyLkuBk>.

Autorzy z początku XVIII wieku odwoływali się do wyobraźni ludzi, która odrzucała związek pomiędzy proporcją i pięknem oraz zrywała z „klasycyzmem” tego pojęcia⁷. Dziewiętnastowieczne dowartościowanie wzniosłości doprowadziło do powstania nowej koncepcji przedmiotowego zagadnienia, w której istotną rolę odgrywała nie tylko wzniosłość natury (składowa jej *decorum*), ale i duszy. Stało się tak dlatego, że do głosu doszło znaczenie uczestnictwa uczuciowego w procesie poznania otaczającego świata i sztuki. Akcent padł jednak na wzniosłość wytworzonego dzieła. Edmund Burke w swych *Dociekaniach filozoficznych o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*⁸ podał typologię elementów decydujących o pięknie i *decorum*, wskazując na: rolę zmysłów, znaczenie rozmiarów, gładkość, stopniowe urozmaicenie, jasność koloru, wdzięk, samotność i ciszę oraz dystans do tego, co budzi przestraszanie.

Wiek XIX ze swoją rewolucją techniczną, przezwyciężaniem ograniczeń przestrzeni dzięki użyciu silników parowych, stworzył nową płaszczyznę realizacji kategorii piękna. Wyrażała się ona w pięknie maszyn, a także w efektach ich działania, takich jak seryjność artefaktów, ekspansja w przestrzeń powietrzną, zapis fotograficzny i filmowy. Z konieczności towarzyszyła temu procesowi estetyka w przestrzeni przemysłowej, fotograficznej i fonograficznej, filmowej oraz nowych technikach architektonicznych czy malarskich. Pojawiło się też zjawisko doświadczania piękna poprzez przenikanie się różnych jego rodzajów i materialnych realizacji (konwergencja sztuk)⁹. W XX wieku rodząca się tak zwana „nowa sztuka” korzystała coraz śmielej z happeningów, performance'u i umasowienia zarówno zdarzenia, jak i tworzywa artystycznego¹⁰. Piękno stawało się stopniowo „pięknem konsumpcji” dodatkowo wspieranym

tion of scientific knowledge with the anthropology of the Renaissance, in which reason and beauty faced the challenge of new ideas and themes spreading in public circles, thanks to the dynamic development of reading⁶. The early 18th c. authors appealed to human imagination, which rejected the relationship between proportion and beauty and broke with the ‘classicism’ of the concept⁷. The nineteenth-century appreciation of the sublime led to a new concept of the subject, in which not only the sublimity of nature (a component of its *decorum*), but also of the soul, played an important role. This was because the importance of emotional participation in the process of perception of the surrounding world and art came to the fore. However, the emphasis was placed on the sublimity of the created work. Edmund Burke in his *Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful*⁸ provided a typology of elements determining beauty and *decorum* by listing: the role of the senses, the importance of size, smoothness, gradual variation, cleanness of colour, grace, solitude and silence, and distance from that which arouses fear.

The nineteenth century, with its technological revolution, overcoming the limitations of space through the use of steam engines, became the audience for a new level of realisation of the category of beauty. It was expressed in the beauty of machines, as well as in the effects of their operation, such as the serialisation of artefacts, the expansion into airspace, the photographic and film record. This process was necessarily accompanied by aesthetics in industrial, photographic and phonographic space, film and new architectural and painting techniques. Beauty also started to be experienced through the intersection of its various types and material realisations (the convergence of the arts)⁹.

⁶ This chapter in the monograph *History of Beauty* [orig. *Historia piękna*, pp. 214–236], was written by Girolamo de Michele (b. 1963) – an Italian writer, author of the study we are interested in here that popularises, among other things, aesthetics and perception: *Filosofia. Corso di sopravvivenza*. His interview on the views contained therein is available at <https://www.youtube.com/watch?v=P7FIjyLkuBk>.

⁷ This is the view expressed e.g. by William Hogarth in his *Analysis of Beauty* [orig. *Analiza piękna*, transl. M. Lachman, Gdańsk 2011], passim.

⁸ E. Burke, *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* [orig. *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*, transl. P. Graff, Warsaw 1968]. Regarding Burke's views on the beauty of music cf.: M. Krasieńska, *Dociekania filozoficzne... Edmunda Burke'a problem muzycznej wzniosłości* [*Edmund Burke's Philosophical Enquiry and the Problem of the Musical Sublime*], „Studia z Historii Filozofii” 1 (11) 2020, pp. 181–203.

⁹ The phenomenon of convergence of the arts is explored by the participants of annual symposia organised by the Białystok branch of the University of Music. Conference proceedings were published in the following volumes: *Piękno zespolić ze sobą: korespondencja na styku sztuk* [*Beauty Joined with Oneself; Correspondence at the Intersection of Arts*], eds. K. Klauza, J. Cieślak-Klauza, Białystok 2015; *Pulchritudo delectans. Korespondencja na styku sztuk*, eds. K. Klauza, J. Cieślak-Klauza, Białystok 2017; *Ars inter disciplinis. Korespondencja na styku sztuk*, eds.

⁷ Tak na przykład w poglądach Williama Hogartha, w jego *Analizie piękna*, tłum. M. Lachman, Gdańsk 2011, passim.

⁸ E. Burke, *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*, przeł. P. Graff, Warszawa 1968. W odniesieniu do piękna muzyki według Burke'a zob.: M. Krasieńska, *Dociekania filozoficzne... Edmunda Burke'a problem muzycznej wzniosłości*, „Studia z Historii Filozofii” 1, (11) 2020, s. 181–203.

⁹ Zjawiska konwergencji sztuk badają uczestnicy dorocznych sympozjów organizowanych pod auspicjami białostockiej filii Uniwersytetu Muzycznego. Materiały pokonferencyjne ukazały się w kolejnych tomach: *Piękno zespolić ze sobą: korespondencja na styku sztuk*, red. K. Klauza, J. Cieślak-Klauza, Białystok 2015; *Pulchritudo delectans. Korespondencja na styku sztuk*, red. K. Klauza, J. Cieślak-Klauza, Białystok 2017; *Ars inter disciplinis. Korespondencja na styku sztuk*, red. J. Cieślak-Klauza, M. Gajl, T. Baranowski, Białystok 2018; *Meandry piękna, Korespondencja na styku sztuk*, red. J. Cieślak-Klauza [w druku].

¹⁰ Na przykład w trakcie performance'u zarówno artysta, jak i odbiorcy stają się materią artefaktu. Od ich piękna i *decorum* zależy wówczas walor estetyczny zdarzenia. Gdy chodzi o nowość tworzywa artystycznego, na uwagę zasługują tworzywa materialne, wytworzone nowymi technologiami, a także wizualne i foniczne elementy dostępne w przestrzeni cyfrowej, wirtualnej.

In the twentieth century, the emerging so-called 'new art' made increasingly bold use of happenings, performance and the mass outreach of both the events and the artistic material¹⁰. Beauty gradually became consumerist, additionally supported by the novelty of provocation. In the twenty-first century, the virtual space of the Internet makes the boundaries between the artist and the viewer blurred, as it becomes possible to create in the field of beauty and *decorum* in accordance with social expectations.

We owe **the theological perspective** on these categories, pointing to the transcendent source of perceptible beauty, to the work of the Swiss theologian **Hans Urs von Balthasar** (1905–1988). His research focused on the biblical category of *the Glory of the Lord* (Gr. *Doxa Theu*, Lat. *Gloria Dei*) allowed him to develop the contemporary foundation for erudite aesthetic reflection on the grounds of Christian dogmatics. Analysing the Old Testament category of the Glory of the Lord, he discovered its theocentric and at the same time visual, concrete character defined by artistic elements in the history of religious and secular culture. The ever-present value of these interpretations lies, among other things, in expressing the essence of beauty through its relationship with the other universals: truth and goodness¹¹. Since the transcendence of God signifies the sole and supreme source of truth and goodness, it thus gives beauty a value identical with God, and expressed in the broad concept of *the Glory of the Lord*.

With regard to Catholic and Protestant aesthetics, Polish theological literature has produced some advanced studies on the relationship between beauty and its form as *decorum* with culture, which is confirmed by numerous references to the thought of von Balthasar in academic and journalistic writings¹².

In the teaching of the contemporary Magisterium Ecclesiae, the issue of beauty and its *decus* manifesta-

---

J. Cieślak-Klauza, M. Gajl, T. Baranowski, Białystok 2018; *Meandry piękna, Korespondencja na styku sztuk [Meanderings of Beauty. Correspondence at the Intersection of Arts]*, ed. J. Cieślak-Klauza [forthcoming].

¹⁰ For example, during a performance, both the artist and the audience become the substance of the artefact. The aesthetic value of the event then depends on their beauty and *decorum*. When it comes to the novelty of artistic material, it is worth mentioning material substances produced by new technologies, as well as visual and aural elements available in digital, virtual space.

¹¹ H.U. von Balthasar in *The Glory of the Lord*, vol.1 accepts the subservient role of understanding in defining the relation between rational knowledge and aesthetic sensitivity. Contact with beauty leads to attitudes and actions that define the identity of the perceiver. More on this subject below, in subsection 2: *A review of opinions on the essence of beauty and its meaning in relation to decorum*.

¹² The academic biography of H.U. von Balthasar: D.L. Schindler, *Hans Urs von Balthasar: His Life and Work*, San Francisco 1991. The recognition of H.U. von Balthasar's doctrinal authority culminated in his being nominated by the Pope to be a car-

przez nowość prowokacji. W XXI wieku wirtualna przestrzeń Internetu sprawia, że zaciera się granice pomiędzy artystą a odbiorcą, skoro staje się w niej możliwe tworzenie w dziedzinie piękna i *decorum* na miarę oczekiwań społecznych.

Teologiczny wymiar tych kategorii, wskazujący na transcendentne źródło poznawalnego piękna, zawdzięczamy analizom szwajcarskiego teologa **Hansa Ursa von Balthasara** (1905–1988). Badania skoncentrowane na biblijnej kategorii *Chwały Bożej* (greckie *Doxa Theu*, łacińskie *Gloria Dei*) pozwoliły mu wypracować współczesne podstawy erudycyjnej refleksji estetycznej na gruncie dogmatyki chrześcijańskiej. Analizując starotestamentalną kategorię *Chwały Boga*, odsłonił jej teocentryczny, a zarazem wizualny, konkretny charakter określany artystycznymi elementami w dziejach kultury religijnej i świeckiej. Wciąż aktualna wartość tych interpretacji polega między innymi na wyrażeniu istoty piękna poprzez jego związek z pozostałymi uniwersaliami: prawdą i dobrem¹¹. Skoro zaś transcendencja Boga oznacza jedyne i najwyższe źródło prawdy i dobroci, tym samym nadaje pięknu wartość tożsamą z Bogiem, a wyrażaną w szerokim zakresie pojęcia *Chwały Bożej*.

W nurcie estetyki katolickiej i protestanckiej polska literatura teologiczna zyskała erudycyjne studia o związkach piękna i jego postaci jako *decorum* z kulturą, co potwierdzają liczne odwołania do myśli von Balthasara w piśmiennictwie naukowym i publicystycznym¹².

---

¹¹ H.U. von Balthasar w *Gloria. Gli aspetti estetici della Rivelazione* I, Milano 1975, przyjmuje służebną rolę rozumowania w określeniu związku poznania rozumowego z wrażliwością estetyczną. Kontakt z pięknem prowadzi bowiem do postaw i działań określających tożsamość osoby poznającej. Więcej na ten temat poniżej, w podrozdziale 2: *Panorama poglądów na istotę piękna i jego znaczenie w odniesieniu do decorum*.

¹² Biogram naukowy H.U. von Balthasara: D.L. Schindler, *Hans Urs von Balthasar: His life and work*, San Francisco 1991. Uznanie autorytetu doktrynalnego H.U. von Balthasara zwieńczyły papieska nominacja do godności kardynalskiej i wszczęty proces beatyfikacyjny. Podobnie jak w przypadku XVI-wiecznej nominacji kardynalskiej dla Erazma z Rotterdamu, krótko przed konsystorzem nominowany zmarł. Szerzej o estetycznej pasji von Balthasara zob.: W.T. Dickens, *Hans Urs von Balthasar's theological aesthetics. A model for post-critical biblical interpretation*, Notre Dame, Ind.: 2003; H.U. von Balthasar, *O moim dziele*, tłum. M. Urban, Kraków 2004. Podstawowa edycja tekstów: *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, 3, Einsiedeln 1961–1969; *Theodramatik*, t. 4, Einsiedeln 1971–1983; *Theologik*, t. 3, Einsiedeln 1985–1987; też pl: Seria wydawnicza *Dzieła Balthasara: Chwała [Herrlichkeit]*, 7 tomów, tłum. J. Zakrzewski, E. Marszał, L. Łysień, J. Fenrychowa, Kraków 2008–2013. *Teologika*, t. 1: *Prawda świata*; t. 3: *Duch Prawdy*, Kraków 2005. W zakresie estetyki teologicznej myśl Balthasara w Polsce interpretowali między innymi: I. Bokwa, *Metoda teologii Hansa Ursa von Balthasara*, „Studia Theologica Varsaviensia” 34 (1996), z. 2, s. 51–74; M. Sztajner, *Rozumienie kategorii „kenosis” w pismach Hansa Ursa von Balthasara*, „Ateneum Kapłańskie” 2002, t. 139, z. 2/3 (561/562), s. 240–256; S. Mycek, *Kryzys kultury – kryzysem człowieka. Propozycje*

W nauczaniu współczesnego Magisterium Ecclesiae zagadnienie piękna i jego przejawów w formie *decus* znalazło miejsce w dokumentach Soboru Watykańskiego II oraz w pracach Papieskiej Rady do spraw Kultury¹³. Dla analizy kategorii piękna i *decus* wielkie znaczenie ma dokument zatytułowany *La Via Pulchritudinis, Cammino privilegiato di evangelizzazione e di dialogo* wypracowany przez tę radę w dniach 27–28 marca 2006 roku¹⁴. Jednym z jego

---

teodramatycznej antropologii Hansa Ursa von Balthasara jako krytyczny punkt odniesienia wobec współczesnej kultury, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 6, 2003, s. 133–149.

¹³ Powołana do życia 20 maja 1982 roku przez Jana Pawła II dla dialogu Kościoła ze światem kultury w ramach projektu dostosowanej odnowy (accomodata renovatio). Mocą motu proprio *Inde a Pontificatus* z 25 marca 1993 roku zyskała szerszy zakres oddziaływania w wyniku połączenia jej z Papieską Radą do spraw Dialogu z Niewierzącymi. Benedykt XVI w motu proprio *Pulchritudinis fidei* połączył ją z Papieską Komisją Kulturowego Dziedzictwa Kościoła. Strukturę Rady stanowią trzy sekcje: Wiara a kultura, Dialog z kulturą, Dobra kulturowe. Dzięki tej strukturze realizuje ona 12 celów wyznaczonych w motu proprio *Inde a Pontificatus* (między innymi promocja oddziaływania Ewangelii na współczesną kulturę, analiza najważniejszych przejawów rozchodzenia się Ewangelii i kultury, tworzenie stałych form dialogu z niewierzącymi, dowartościowanie we współczesnej aksjologii dziedzictwa kulturowego Kościoła, współpraca z diecezjami i zakonami dla wspierania lokalnego dialogu Kościoła z kulturą). Stałym organem publicystycznym Rady jest kwartalnik „Culture e Fede” wydawany od 1998, dostępny na stronie: <http://www.cultura.va/content/cultura/en/pub/rivista.html>. Na temat związków wiary i piękna zob.: S. Kobielius, *Dzieło sztuki, dzieło wiary. Przez widzialne do niewidzialnego*, Ząbki 2002.

¹⁴ Tekst oficjalny: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html. Omówienie wraz z genezą doktrynalną zob.: K. Klauza, *Kultura przestrzeni dialogu Kościoła ze światem po Vaticanum Secundum*, „Ethos” 25, 2012, nr 4 (100), s. 101–117, zob. też: R. Chałupniak, *Fides ex visu we współczesnej teologii piękna*, „Studia Ottoniana” 1, 2014, s. 151–175; W. Kawecki, *Teologia piękna. Poszukiwanie locus theologicus w kulturze współczesnej*, Poznań 2013. Po wydaniu dokumentu *Via pulchritudinis uprzywilejowaną drogą ewangelizacji i dialogu* Papieskiej Rady do spraw Kultury z 2006 r. refleksja teologiczna nad pięknem zyskała cenne dopowiedzenia. Zobacz między innymi J. Ratzinger, *Zraniony strzałą piękna. Krzyż i „nowa” estetyka wiary*, w: idem, *W drodze do Jezusa Chrystusa*, Kraków 2004; Papież Franciszek, *Encyklika Lumen Fidei*, nr 29, o pozornej sprzeczności wiary i rozumu w poznaniu religijnym: „Zważywszy na to, że poznanie wiary związane jest z Przymierzem z Bogiem wiernym, który zacieśnia więź miłości z człowiekiem i kieruje do niego Słowo, Biblia przedstawia je jako słuchanie; kojarzone jest ze zmysłem słuchu. Św. Paweł posłużył się formułą, która stała się klasyczna: fides ex auditu — «wiara rodzi się z tego, co się słyszy» (Rz 10, 17) [...] słuchanie przeciwstawiano niekiedy widzeniu, właściwemu jakoby kulturze greckiej. [...] Natomiast jest jasne, że ta rzekoma opozycja nie odpowiada faktom biblijnym. Stary Testament łączył obydwą rodzaje poznania, ponieważ słuchanie słowa Bożego łączy się z pragnieniem oglądania oblicza Boga. W ten sposób stał się możliwy dialog z kulturą hellenicką, dialog należący do istoty Pisma Świętego”, za wydaniem Drukarni Watykańskiej 2007, s. 36–37; Genezę i omówienie metody dla *via pulchritudinis* podaje między innymi K. Klauza, *Via pulchritudinis w mariologii*, „Salvatoris Mater” 15, 2013, z. 1–4, s. 281–300.

tions found a place in the documents of the Second Vatican Council and in the work of the Pontifical Council for Culture¹³. The document titled *La Via Pulchritudinis, Cammino privilegiato di evangelizzazione e di dialogo* developed by this Council on 27–28 March 2006 is of great importance for the analysis of the categories of beauty and *decus*¹⁴. One of its more

---

dinal and the commencement of his beatification process. As in the case of the 16th-century cardinal nomination for Erasmus of Rotterdam, the nominee died shortly before the consistory. More about von Balthasar's aesthetic passion cf.: W.T. Dickens, *Hans Urs von Balthasar's Theological Aesthetics. A Model for Post-critical Biblical Interpretation*, Notre Dame, IN: 2003; H.U. von Balthasar, *O moim dziele [Zu seinem Werk]*, transl. M. Urban, Kraków 2004. The standard edition of his writings: *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik* 3 vols., Einsiedeln 1961–1969; *Theodramatik*, 4 vols., Einsiedeln 1971–1983; *Theologik*, 3 vols., Einsiedeln 1985–1987; also in Polish: publishing series *Dzieła Balthasara [The Works of Balthasar]: Chwała [Herrlichkeit]*, 7 vols, transl. J. Zakrzewski, E. Marszał, L. Łysień, J. Fenrychowa, Kraków 2008–2013, *Teologika [Theologik]*, 3 vols, transl. J. Zychowicz, Kraków 2004–2005. Regarding theological aesthetics, Balthasar's thought was interpreted in Poland among others by: I. Bokwa, *Metoda teologii Hansa Ursa von Balthasara [The Theological Method of Hans Urs von Balthasar]*, „Studia Theologica Varsaviensia” 34 (1996) no. 2, pp. 51–74; M. Sztajner, *Rozumienie kategorii ‚kenosis’ w pismach Hansa Ursa von Balthasara [The Meaning of ‚kenosis’ in the Works of Hans Urs von Balthasar]*, „Ateneum Kapłańskie” 2002, vol. 139, nos. 2/3 (561/562), pp. 240–256; S. Mycek, *Kryzys kultury – kryzysem człowieka. Propozycje teodramatycznej antropologii Hansa Ursa von Balthasara jako krytyczny punkt odniesienia wobec współczesnej kultury [The Culture Crisis – The Human Crisis. The Propositions of the Theodramatic Anthropology of Hans Urs von Balthasar as a Critical Reference Point for Contemporary Culture]*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 6, 2003, pp. 133–149.

¹³ Established on 20 May 1982 by Pope John Paul II for dialogue between the Church and the world of culture in the framework of a project of adapted renewal (accomodata renovatio). With the motu proprio *Inde a Pontificatus* of 25 March 1993, it gained a wider scope of influence through its merger with the Pontifical Council for Dialogue with Non-Believers. Benedict XVI in his motu proprio *Pulchritudinis fidei* merged it with the Pontifical Commission for the Cultural Heritage of the Church. The structure of the Council consists of three sections: Faith and Culture, Dialogue with Cultures, and Cultural Heritage. Thanks to this structure, it fulfils the 12 objectives set out in the motu proprio *Inde a Pontificatus* (among others: promoting the influence of the Gospel on contemporary culture, analysing the most important manifestations of the divergence between the Gospel and culture, creating permanent forms of dialogue with non-believers, valorising the cultural heritage of the Church in contemporary axiology, collaborating with dioceses and religious orders to support local dialogue between the Church and culture). The permanent journalistic organ of the Council is the quarterly “Culture e Fede”, published since 1998 and available on the website: <http://www.cultura.va/content/cultura/en/pub/rivista.html>. On the relationship between faith and beauty cf.: S. Kobielius, *Dzieło sztuki, dzieło wiary. Przez widzialne do niewidzialnego [The Works of Art, the Work of Faith. Through the Visible to the Invisible]*, Ząbki 2002.

¹⁴ The official text: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html. For its overview together with its doctrinal origins cf.: K. Klauza, *Kultura przestrzeni dialogu Kościoła ze światem po Vaticanum Secundum [Culture as the Space of Dialogue Between the Church and the World after Vaticanum*

important doctrinal sources was the *Letter to Artists* by John Paul II from 1999¹⁵.

In the Polish theological literature, Protestant aesthetics was discussed in depth in a noteworthy and erudite work by **Sergiusz Michalski**¹⁶. What his work contributes to the subject under consideration is an emphasis on the subsidiary role of the visual arts. This is one of the consequences of the Protestant primacy of the *sola scriptura* principle in pursuing the truth. Thus *decorum* was used sparingly in the ornamentation of Protestant churches and played a secondary role in the visualisation of transcendent beauty.

Additionally, in the area of Polish Orthodox aesthetics, the sources of analyses of beauty and decorum are mainly connected with the theological interpretation of iconography (on the grounds of patristics, monasticism, liturgy and spirituality of icons) and canonical sacred music. Notable in this respect are

---

Secundum], „Ethos” 25, 2012, no. 4 (100), pp. 101–117, cf. also: R. Chałupniak, Fides ex visu we współczesnej teologii piękna [Fides Ex Visu in Contemporary Theology of Beauty], „Studia Ottoniana” 1, 2014, pp. 151–175; W. Kawecki, Teologia piękna. Poszukiwanie locus theologicus w kulturze współczesnej [Theology of Beauty. In Search of Locus Theologicus in Contemporary Culture], Poznań 2013. After the publication of the document *The Via Pulchritudinis Privileged Pathway for Evangelisation and Dialogue* by the Pontifical Council for Culture in 2006, the theological reflection on beauty has gained valuable insights. Cf. among others J. Ratzinger, *Verwundet vom Pfeil des Schönen. Das Kreuz und die neue „Ästhetik“ des Glaubens*, in: idem, *Unterwegs zu Jesus Christus*, [orig. *Zraniony strzałą piękna. Krzyż i „nowa” estetyka wiary*, in: idem, *W drodze do Jezusa Chrystusa*, Kraków 2004]; Pope Francis, *Encyclical Lumen Fidei*, no. 29, on the apparent incompatibility of faith and reason in religious knowledge: “Precisely because faith-knowledge is linked to the covenant with a faithful God who enters into a relationship of love with man and speaks his word to him, the Bible presents it as a form of hearing; it is associated with the sense of hearing (emphasis added) Saint Paul would use a formula which became classic: *fides ex auditu*, ‘faith comes from hearing’ (Rom 10:17)... hearing has been opposed to sight (emphasis mine); it has been claimed that an emphasis on sight was characteristic of Greek culture.... This alleged antithesis does not, however, correspond to the biblical datum. The Old Testament combined both kinds of knowledge, since hearing God’s word is accompanied by the desire to see his face. The ground was thus laid for a dialogue with Hellenistic culture, a dialogue present at the heart of sacred Scripture.” https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20130629_enciclica-lumen-fidei.html [orig. Vatican Publishing House 2007, pp. 36–37]. Genesis and discussion of the method for *via pulchritudinis* described, among others, by K. Klauza, *Via pulchritudinis w mariologii [Via pulchritudinis in Mariology], „Salvatoris Mater”* 15, 2013, nos. 1–4, pp. 281–300.

¹⁵ John Paul II, *Letter to Artists. To all who are passionately dedicated to the search for new “epiphanies” of beauty*. Official English version https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1999/documents/hf_jp-ii LET_23041999_artists.html. Formally, the Letter to Artists followed the well-known message Paul VI sent to artists on 8 December 1965 on the occasion of the end of the Second Vatican Council: *I Tutti i Documenti del Concilio*, Massimo, ed. 13, Milano 1985, pp. 556–557.

¹⁶ S. Michalski, *Protestanci a sztuka: spór o obrazy w Europie nowożytnej [Protestants and Art: The Dispute over Paintings in Modern Europe]*, Warszawa 1989.

ważniejszych źródeł doktrynalnych był *List do artystów* autorstwa Jana Pawła II z 1999 roku¹⁵.

W rodzimej literaturze z zakresu teologii estetyka protestancka została dogłębnie omówiona w godnym uwagi erudycyjnym dziele **Sergiusza Michalskiego**¹⁶. Jego przesłanie wnosi do analizowanej problematyki podkreślenie służebności sztuk plastycznych. To jedna z konsekwencji protestanckiego prymatu zasady *sola scriptura* w dochodzeniu do prawdy. Toteż *decorum* było wstrzemięźliwie wykorzystywane w ornamentyce świątyń protestanckich i odgrywało wtórną rolę w wizualizacji piękna transcendentnego.

Z kolei w nurcie polskiej estetyki prawosławnej źródła analiz piękna i *decorum* związane są głównie z teologiczną interpretacją ikonografii (na gruncie patrystyki, monastycyzmu, liturgii i duchowości ikony) oraz kanonicznej muzyki sakralnej. Wyróżniają się na tym polu publikacje prawosławnych naukowców Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej¹⁷ oraz Akademii Supraskiej¹⁸.

2. Panorama poglądów na istotę piękna i jego znaczenie w odniesieniu do *decorum*

W poszukiwaniu genezy współczesnego rozumienia estetycznej kategorii piękna i relacji do konkretnego w formie *decorum* wypada zwrócić się do europejskiej atmosfery intelektualnej rodzącego się oświecenia w XVII–XVIII wieku. Spośród grona wielu myślicieli tego okresu na uwagę zasługują zwłaszcza ci, których poglądy zachowały swą inspirującą war-

---

¹⁵ Jan Paweł II, *List do artystów. Do tych, którzy z pasją i poświęceniem poszukują nowych „epifanii” piękna*. Oficjalna wersja polska: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/letters/1999/documents/hf_jp-ii LET_23041999_artists.html. Pod względem formalnym *List do artystów* nawiązywał do znanego przesłania Pawła VI skierowanego 8 grudnia 1965 roku do artystów z okazji zakończenia II Soboru Watykańskiego: *I Tutti i Documenti del Concilio*, Massimo, wyd. 13, Milano 1985, s. 556–557.

¹⁶ S. Michalski, *Protestanci a sztuka: spór o obrazy w Europie nowożytnej*, Warszawa 1989.

¹⁷ W obszarze ikonologii na przykład wkład o. Leoncjusza Tofiluka w odrodzenie duchowości ikony, dokumentowany licznymi inicjatywami na polu plastyki i muzyki. Zob. https://wiadomosci.cerkiew.pl/news.php?id_n=3530. Najważniejsze z nich to powołanie do życia Policealnego Studium Ikonograficznego. Zob. https://www.wikiwand.com/pl/Policealne_Studium_Ikonograficzne. W obszarze muzyki prawosławnej na przykład prace prof. Włodzimierza Wołosziuka, między innymi *Wschodniosłowiańskie pieśni religijne. Ich geneza, struktura i zarys rozwoju*, Warszawa 2013, oraz popularyzacja medialna np. <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wprowadzenie-do-muzyki-cerkiewnej-143220>.

¹⁸ Publikacje z zakresu estetyki sakralnej na łamach periodyku „Latopisy Akademii Supraskiej”, między innymi monograficzne tomy poświęcone pięknu i *decorum* języka liturgii (t. 3, Supraśl 2012), artykuł Marcina Abijskiego, *Problematyka adaptacji i recepcji monodii liturgicznej w dobie dominacji polifonicznej na przykładzie Polskiej Cerkwi Prawosławnej*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, t. 8 (2017), s. 115–122; K. Klauza, *The iconic anthropology of the „Eighth Day”*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, t. 6 (2015), s. 147–165.

tość w okresie dziewiętnastowiecznego romantyzmu i pluralizmu naturalistycznych tendencji XX wieku, aż po dialog z kontekstem technicyzycznym i wirtualnym poglądów na piękno w XXI stuleciu. Odkrycia naukowe końca XVI wieku detronizowały człowieka jako punkt odniesienia dla otaczającego go świata. Ów zaczynał rządzić się poznawanymi stopniowo prawami matematyki, fizyki i chemii związanymi ze sposobem istnienia tego, co materialne. Od Dürerowskiej *Melancholii I* (1514 r.), symbolizującej kryzys poznania¹⁹, estetyka przełomu XVII i XVIII wieku zesłała nawet na pozycję zaprzeczania materialności piękna naturalnego i wytworzonego. Emblematyczne stały się w tym znaczeniu poglądy **George’a Berkeleya**²⁰. We współczesnym dyskursie naukowym i społecznym zainteresowanie nimi potwierdzają liczne odwołania do jego myśli, cytowania, a także nowe edycje dzieł.

2.1. Berkeley – ambiwalencja istnienia i poznania piękna rzeczy

Związek istnienia i jego relacji do poznania estetycznego w ujęciu Berkeleya bazował na analizie abstrakcyjnych idei ogólnych. Poznanie ich jako takich wiąże działanie rozumu z mową, ze słowami, które je wyrażają. Jednakże autor ten zauważa, iż poza rozumem podmiot poznający działa poznawczo w kierunku innych celów niż zamykanie poznania w słowie.

*Istnieją cele odmienne, jak wzniecenie jakiejś namiętności, pobudzenie do działania lub powściągnięcie od niego czy wprowadzenie umysłu w określone nastawienie. W stosunku do tych celów tamten spełnia w wielu przypadkach wyłącznie rolę pomocniczą, a czasami zostaje całkowicie pominięty*²¹.

Pomocnicza rola rozumu formułującego w słowa desygnaty pojęć ogólnych rzeczywiście dochodzi do głosu w poznaniu i analizie piękna. Różnorodność szczegółowych aktualizacji wydaje się wykluczać możliwość jego istnienia w wymiarze ogólnej idei pięk-

¹⁹ O obrazie tym Girolamo de Michele pisze: „Cała epoka zdaje się dzielić przedstawienie od harmonijnego i pogodnego przedstawienia geometrii Euklidesa w «Szkole Ateńskiej» Rafała: jeśli człowiek renesansu badał wszechświat narzędziami sztuk praktycznych, zapowiadany tutaj człowiek barokowy zgłębia biblioteki i książki i – ogarnięty melancholią – porzuca narzędzia na ziemi (albo trzyma je bezczynnie w ręku). [...] Oryginalne jest owo wzajemne przenikanie się ars geometrica i homo melancholicus, w którym geometria zyskuje duszę, a melancholia – pełny wymiar intelektualny”. U. Eco, *Historia piękna*, Poznań 2005, s. 226.

²⁰ W opracowaniu poglądów Berkeleya odwołujemy się tu głównie do jego tekstów: *Dzienniki filozoficzne*, tłum. B. Żukowski, Gdańsk 2007, s. 223.

²¹ G. Berkeley, *Traktat o zasadach poznania ludzkiego*, tłum. J. Leszczyński, oprac. T. Czeżowski i in., Warszawa 1956, s. 10.

publications by Orthodox scholars of the Christian Theological Academy¹⁷ and the Academy of Supraśl¹⁸.

2. A review of opinions on the essence of beauty and its meaning in relation to decorum.

In the search for the origins of the contemporary understanding of the aesthetic category of beauty and its relation to the concrete in the form of *decorum*, we should turn to the European intellectual climate of the emerging Enlightenment in the 17th and 18th centuries. Among the many thinkers of that period, we should pay particular attention to those whose views retained their inspiring value in 19th-century Romanticism, the multiple naturalistic or positivistic tendencies of the 20th century, up to the dialogue with the technician and virtual context in which the 21st-century views on beauty are being developed. Scientific discoveries at the end of the 16th century dethroned man as the point of reference for the world around him. The world began to be governed by the increasingly familiar laws of mathematics, physics and chemistry related to the material mode of existence. From Dürer's *Melencolia I* (1514), symbolising a crisis of cognition¹⁹, the aesthetics of the turn of the 17th and 18th centuries even went as far as to deny the materiality of natural and created beauty. The embodiment of this could be found in the views of

¹⁷ In the field of iconology, for example, Fr Leoncjusz Tofiluk's contribution to the revival of the spirituality of the icon, documented by his numerous art and music projects. Cf. https://wiadomosci.cerkiew.pl/news.php?id_n=3530. The most important of these is the establishment of the Vocational College of Iconography. Cf. https://www.wikiwand.com/pl/Policealne_Studium_Ikonograficzne. In the field of Orthodox music, for example, the works of Prof. Włodzimierz Wołoskiuk, among others *Wschodniosłowiańskie pieśni religijne. Ich geneza, struktura i zarys rozwoju* [East Slavonic Religious Songs. Their Origins, Structure and Development Overview], Warszawa 2013, and the media outreach, e.g. <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wprowadzenie-do-muzyki-cerkiewnej-143220>.

¹⁸ Publications in the field of sacred aesthetics in the periodical „Latopisy Akademii Supraskiej”, including thematic issues on the beauty and *decorum* of liturgical language (vol. 3, Supraśl 2012), the article of Marcin Abijski, *Problematyka adaptacji i recepcji monodii liturgicznej w dobie dominacji polifonicznej na przykładzie Polskiej Cerkwi Prawosławnej* [Problems of Adaptation and Reception of Liturgical Monody in the Era of Dominating Polyphony on the Example of the Polish Orthodox Church] „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. 8 (2017), pp. 115–122; K. Klauza, *The Iconic Anthropology of the “Eighth Day”*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. 6 (2015), pp. 147–165.

¹⁹ Girolamo de Michele writes about this picture: “A whole epoch seems to separate this representation from the harmonious and serene portrayal of the geometrician Euclid in the *School of Athens*: while Renaissance man investigated the universe with the instruments of the practical arts, the Baroque man foreshadowed here investigates libraries and books and, sunk in melancholy, leaves on the floor (or holds idly in his hand) the instruments ... What was original was the commingling of *ars geometrica* and *homo melancholicus*, in which geometry acquires a soul and melancholy a fully intellectual dimension”. U. Eco, *History of Beauty*, transl. A. McEwen, New York 2004, p. 226 [orig. *Historia piękna*, Poznań 2005, p. 226].

George Berkeley²⁰. In contemporary scholarly and social discourse, interest in them is confirmed by numerous references to his thought, citations, and new editions of his works.

2.1. Berkeley – ambivalence of existence and perceiving the beauty of things

The relation of existence and its relation to aesthetic knowledge in Berkeley's view was based on the analysis of abstract general ideas. Knowing them as such connects the action of reason with speech, with the words that express them. However, this author notes that beyond reason, the perceiving subject can work cognitively towards other goals than expressing knowledge in words.

*There are other ends, such as the raising of some passion, the exciting to or deterring from an action, the putting the mind in some particular disposition—to which the former is in many cases barely subservient, and sometimes entirely omitted*²¹.

The auxiliary role of reason formulating into words the designations of general concepts does indeed come to the fore in the perception and analysis of beauty. The variety of specific actualisations seems to exclude the possibility of its existence in the general idea of the beautiful. That is why it is so difficult to choose words to communicate the reality of beauty to the viewer, which at times can be material, and at others abstract and non-material. The only possible limit of perception is set by the features of a concrete, individual manifestation of a general idea, including – we should add here – beauty. According to Berkeley “universality... [does not consist] in the absolute, positive nature or conception of any thing, but in the relation it bears to the particulars signified or represented by it, by virtue whereof it is that things, names, or notions, being in their own nature particular, are rendered universal”²². The reality of the existence of things with their individualising attributes is subject to Berkeley's principle *esse est percipi aut percipere* (to be is to be perceived or to perceive). Since things do not perceive, their existence depends on whether they are objects of perception by subjects endowed with this ability (God, spiritual entities, human beings). The judgement that a beautiful thing

ności. Dlatego z trudem dobierane są słowa, by zakomunikować odbiorcy rzeczywistość piękna, które raz bywa materialne, a innym razem abstrakcyjne i pozamaterialne. Jedyne możliwe pułap poznawczy wyznaczają cechy konkretnego, jednostkowego przejawu idei ogólnej, w tym także – dodajmy od siebie – piękna. Zdaniem Berkeleya „powszechność nie polega na jakiejś absolutnej, pozytywnej naturze, czy ujęciu czegokolwiek, lecz na stosunku, w jakim pozostaje do jednostek, które oznacza lub reprezentuje”²³. Realność istnienia rzeczy z ich atrybutami ujednostkowiającymi podlega Berkeleyowskiej zasadzie *esse est percipi aut percipere* (istnieć to być postrzeganym lub postrzegać). Skoro rzeczy nie poznają, to ich istnienie zależy od tego, czy są przedmiotem poznawania przez podmioty obdarzone tą zdolnością (Bóg, byty duchowe, człowiek). Sąd o tym, że piękna rzecz istnieje, w istocie jest sądem o tym, że szczegółowy, jednostkowy byt piękny istnieje w wyniku poznawania (*percipi aut percipere*). O byciu pięknym decydują jakości pierwotne (rozciągłość i kształt) oraz wtórne (kolor, dźwięk, smak).

*Nasze idee jakości pierwotnych – mówi Berkeley – chcą [niektórzy – autor] uważać za wzory czy obrazy rzeczy istniejących poza umysłem w substancji niemyślącej, którą nazywają materią. Przez materię mamy tedy rozumieć bezwładną substancję, która nie ma czucia i w której aktualnie jest rozciągłość, kształt i ruch*²³.

Konsekwentnie można więc przyjąć, że Berkeley wskazał na aktualizację idei piękna w przypadku bytów poznających, zdolnych podjąć ambiwalencję bycia i poznawania. Będzie to Bóg jako „Sam jeden piękny”, ujawniający to piękno aktami stwórczymi i udzielaniem duchowych mocy poznawania innym bytom poznającym. Są to też istoty duchowe: aniołowie i szatani mający zdolność poznawania piękna i wykorzystywania go do pozytywnych lub negatywnych celów. I wreszcie jest to człowiek – istnienie jednocześnie materialne i duchowe – zdolne aktualizować piękno (na przykład w kulturze) i je rozpoznawać dla swego pozytywnego rozwoju lub, mocą wolnej woli, do autodestrukcji (w przypadku zajmowania postaw dehumanizacji). Taka jest struktura świata, w którym „idee wyryte na zmysłach przez Twórcę przyrody nazywają się rzeczami realnymi”²⁴.

Innym ważnym aspektem poznania piękna według Berkeleya jest teologiczny trójkąt poznawczy: Bóg jako źródło *esse* konkretnego materialnego piękna, przedmiot rozpoznanego piękna rzeczy i podmiot

²⁰ Dealing with Berkeley's views, we refer here mainly to his texts: *Philosophical Commentaries* [orig. *Dzienniki filozoficzne*, transl. B. Żukowski, Gdańsk 2007, p. 223].

²¹ G. Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* in *Philosophical Writings*, ed. D. M. Clarke, Cambridge 2009, pp. 79-80 [orig. *Traktat o zasadach poznania ludzkiego*, transl. J. Leszczyński, oprac. T. Czeżowski i in., Warszawa 1956, p. 10].

²² *Ibidem*, p. 76 [orig. p. 21].

²³ *Ibidem*, s. 21.

²⁴ *Ibidem*, s. 40-41.

²⁴ *Ibidem*, s. 56; zob. interpretację: F. Copleston, *Historia filozofii*, t. 5: *Od Hobbesa do Hume'a*, tłum. J. Pasek, Warszawa 2005, s. 197.

poznający. Interakcje w tym trójkącie określają jakość istnienia każdego z tych elementów swobodnego systemu. W przypadku poglądów Berkeleygo w opis jego działania zaangażowane są nauki takie jak: fizyka (w czasach Berkeleygo rozumiana łącznie z matematyką i astronomią), lingwistyka, semiotyka i etyka.

2.2. Kochański – matematyczne narzędzia opisu natury i czasowej mierzalności piękna

W naukowym środowisku siedemnastowiecznych i osiemnastowiecznych kosmologów i astronomów nie małe zasługi położył polski jezuita, matematyk, filozof, astronom **o. Adam Kochański SJ**. Jego naukowy autorytet uznawali uczeni z Niemiec, Włoch, Szkocji, Czech, a w Polsce także sam król Jan III Sobieski, który powierzył mu wychowanie syna Jakuba. Dla polskiego monarchy Kochański wykonał między innymi chronometry, będące owocem jego wiedzy astronomicznej, fizycznej i umiejętności praktycznych, w tym także estetycznych. Jego artefakty noszą znamiona piękna i sztuki. Zgodnie z siedemnastowiecznym rozumieniem nauk ścisłych jako bezpośrednio związanych z kosmologią (zwłaszcza astronomią) matematyka stanowiła precyzyjną formę wyrazu w swoich wzorach i metodach poznania świata. Udział Kochańskiego w poznawaniu rachunku różniczkowego i całkowego zaowocował tak zwaną *konstrukcją Kochańskiego* pozwalającą między innymi na wizualne powiązanie proporcji okręgu i kwadratu²⁵, co, jak wiadomo, wpływa na warsztat sztuk pięknych. W obszarze fascynacji kosmosem i prawami nim rządzącymi Kochański dał matematykom i filozofom XVIII wieku elementy matematyczne budujące opis świata oraz prawa rządzące czasem i przestrzenią. Jego wkład to między innymi tablice logarytmiczne²⁶ oraz praktyczne zastosowanie rachunku różniczkowego i całkowego w mierzalności czasu i przestrzeni. A wszystko to na fundamencie przekonania o wieczności praw rządzących tymi wymiarami istniejącej materii jako tworzywa dla celowości i piękna. Dzięki nim w XVIII wieku powstał „najpiękniejszy wzór matematyczny”, czyli tak zwana *tożsamość Eulera*²⁷. Matematyczny opis

²⁵ A. Kochański, *Observationes Cyclometricae ad facilitandam Praxin accomodatae*, „Acta Eruditorum”, [Lipsk] 1685, s. 394–398. Kochański był stałym współpracownikiem tego czasopisma.

²⁶ Pisał o nich do Leibniza, jakkolwiek ten był zwolennikiem modalizmu ukierunkowanego na ateizm, jak to wyraził swego czasu Leonard Euler (1707–1783).

²⁷ Wzór został sformułowany i udowodniony w *Introductio in Analysin Infinitorum* Eulera (1748). Wiąże on pięć fundamentalnych stałych matematycznych:

π – stała Archimedesowa; ma wartość 3,14 (niewymierna)

0 – zero jako granica i pomost między liczbami ujemnymi i dodatnimi, znak pomnażający liczby

1 – klasa jedności, dzielnik wszystkich liczb pierwszych, ale nie samej siebie

e – liczba Napiera (1550–1617), podstawa logarytmu ma

exists in fact the judgement that a particular, individual beautiful entity exists as a result of perception (*percipi aut percipere*). Being beautiful is determined by primary qualities (extension and shape) and secondary qualities (colour, sound, taste).

[T]hey will have our ideas of the primary qualities – says Berkeley – to be patterns or images of things which exist without the mind, in an unthinking substance which they call ‘matter’. By ‘matter’, therefore, we are to understand an inert, senseless substance, in which extension, figure, and motion do actually subsist²³.

Consequently, we can assume that Berkeley pointed to the actualisation of the idea of beauty in the case of perceiving beings, capable of undertaking the ambivalence of being and knowing. This will be God as “the Beautiful One Himself”, revealing this beauty by his creative acts and by granting spiritual powers of perception to other perceiving beings. It will also be spiritual beings: angels and devils having the capacity to know beauty and use it for positive or negative purposes. And finally, there is the human being – an existence at once material and spiritual – capable of actualising beauty (for example, in culture) and recognising it for their positive development or, by the power of free will, for their self-destruction (in the case of adopting attitudes of dehumanisation). This is the structure of the world in which “the ideas [i.e. sensual things] imprinted on the Senses by the Author of nature are called ‘real things’”²⁴.

Another important aspect of the perception of beauty, according to Berkeley, is the theological cognitive triangle: God as the source of the *esse* of concrete material beauty, the object of the recognised beauty of things, and the perceiving subject. The interactions in this triangle determine the quality of existence of each of these elements of the peculiar system. In the case of Berkeley’s view, in the description of its operation, disciplines such as physics (in Berkeley’s times including also mathematics and astronomy), linguistics, semiotics and ethics are involved.

2.2. Kochański – matematyczne narzędzia opisu natury i czasowej mierzalności piękna

In the scientific milieu of seventeenth- and eighteenth-century cosmologists and astronomers, the Polish Jesuit priest, mathematician, philosopher and astron-

²³ Ibidem, p. 86 [orig. pp. 40–41].

²⁴ Ibidem, p. 56; cf. the interpretation: F. Copleston, *A History of Philosophy vol. 5, Hobbes to Hume*, London 1976, p. 226 [orig. *Historia filozofii*, vol. 5 *Od Hobbesa do Hume’a*, transl. J. Pasek Warszawa 2005, p. 197].

omer **Father Adam Kochański SJ** made a considerable contribution. His scholarly authority was recognised by academics from Germany, Italy, Scotland, Bohemia, and in Poland by King John III Sobieski himself, who entrusted him with the upbringing of his son Jakub. Among other things, Kochański made chronometers for the Polish monarch, which were the result of his astronomical knowledge, physical knowledge and practical skills, including aesthetic ones. The objects produced by him are artistic and beautiful. In accordance with the seventeenth-century understanding of the sciences as directly related to cosmology (especially astronomy), mathematics was a precise form of expression through its patterns and methods of knowing the world. Kochański's participation in learning about differential and integral calculus resulted in the so-called *Kochański's construct* allowing, among other things, a visual correlation between the proportions of a circle and a square²⁵, which, as we know, influences the craft of fine arts. As regards his fascination with the cosmos and the laws that govern it, Kochański provided mathematicians and philosophers of the 18th century with mathematical elements constructing the description of the world and the laws governing time and space. His contributions include logarithmic tables²⁶ and the practical application of differential and integral calculus in the measurability of time and space. And all this was based on the conviction of the eternity of the laws governing these dimensions of existing matter as materials for purposiveness and beauty. Thanks to them, the "most beautiful mathematical formula", the so-called *Euler's identity*, was created in the 18th century²⁷. The mathematical description of

²⁵ A. Kochański, *Observationes Cyclometricae ad facilitandam Praxin accomodatae*, „Acta Eruditorum”, [Leipzig] 1685, pp. 394–398. Kochanski was a regular contributor to this journal.

²⁶ He wrote about them to Leibniz; however, the latter was a proponent of modalism oriented towards atheism, as Leonard Euler (1707-1783) once put it.

²⁷ The equation was formulated and proved in Euler's *Introductio in Analysin Infinitorum* (1748). It connects five fundamental mathematical constants:

π – Archimedes' constant; it has a value of 3.14 (non-measurable)

0 – zero as a limit and a bridge between negative and positive numbers, a sign multiplying numbers

1 – class of unity, divisor of all prime numbers but not itself

e – Napier's constant (1550-1617), the base of the logarithm is 2.718 (non-measurable)

i – the imaginary unit of complex numbers (a complex number whose square is -1)

and three arithmetic operations: addition, multiplication and exponentiation. The practical application of the formula is part of a tradition of mathematical formulas describing nature and its laws known since the 12th century, such as the *Fibonacci sequence* - a spiral whose next element is the sum of the previous two. This is how nature creates e.g. galaxies and on Earth plant and animal structures (e.g. spiral snail shells). A popularised version of the relations between mathematics and culture and civili-

świata stopniowo doskonalony jako narzędzie astrofizyki, technologii molekularnej i kosmicznej stanowi w kulturze język paralelny do analiz kosmologicznych w filozofii i teologii. Naukowym aparatem wspomaga zmysł wiary, zgodnie z zasadą *credo ut intelligam* (*wierzę, by rozumieć*) i jej ambiwalencją *intelligo ut credam* (*rozumiem, by wierzyć*). O ich trafności świadczą wyznaniowe postawy badaczy naukowych drugiej połowy tysiąclecia po Chrystusie w kręgach chrześcijańskiej Europy i azjatyckiego islamu.

Przywołana tu postać jezuickiego matematyka zwraca uwagę na wkład, jaki do nauk ścisłych i biologicznych wnieśli zakonnicy tworzący syntonie duchowości z fascynacją pięknem stworzenia łączoną z rzetelnym, krytycznym dociekaniami naukowym. Dlatego między innymi z taką łatwością na gruncie antropologii i etyki przełomu XVII i XVIII wieku akceptowano formułę Immanuela Kanta (1724–1804) opisującą kondycję ludzkiego istnienia: „Są dwie rzeczy, które napełniają duszę podziwem i czcią [...] niebo rozgwieżdżone nade mną i prawo moralne we mnie”²⁸. Formułę tę artystycznie przedstawił między innymi Anselm Kiefer (ur. 1945)²⁹ w obrazie *Der gestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir* (1997).

2.3. Hans Urs von Balthasar – piękno Boga fundamentem i celem naturalnej hierarchii piękna

W XX wieku, w kontekście przedłużenia dyskursu wokół teologicznych wniosków o Bogu jako źródle piękna, kategorię tytułowego zagadnienia i jego pochodną w formie *decorum* rozwinął **Hans Urs von Balthasar**. Podstawowymi jego opracowaniami osnutymi wokół idei *Chwały Bożej* są dzieła: *Chwała. Estetyka teologiczna*, t. 1: *Kontemplacja postaci*, *Chwała. Estetyka teologiczna*, t. 1, cz. 1: *Starożytność*; *Estetyka teologiczna*, t. 1, cz. 2: *Metafizyka. Nowożytność*; *Chwała. Estetyka teologiczna*, t. 2, cz. 1: *Od Ireneusza do Bonawentury*. Jego system estetyki teologicznej uwzględnia dokumentację poglądów historycznych oraz przemyslenia

wartość 2,718 (niewymierna)

i – jednostka urojona liczb zespolonych (liczba zespolona, której kwadrat równa się -1)

oraz trzy działania arytmetyczne: dodawanie, mnożenie, potęgowanie. Praktyczne zastosowanie wzoru reprezentuje znaną od XII wieku tradycję formuł matematycznych opisujących naturę i jej prawa, jak np. *ciąg Fibonacciego* – spirala, której następny element jest sumą dwóch poprzednich. W taki sposób natura tworzy np. galaktyki, a na Ziemi struktury roślinne i zwierzęce (np. spiralne muszle ślimaków). Spopularyzowaną wersję związków matematyki z kulturą i cywilizacją, w tym z estetyką, podaje telewizyjny serial *The Code* produkcji BBC Two z 2011, reż. S. Cooter, M. Lachmann, w ofercie polskiego Netflixa w 2021 r.

²⁸ I. Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*, Riga 1788, rozdz. 34, *Beschluß*.

²⁹ Malarz i ilustrator książek. Jego obrazy znajdują się w San Francisco Museum of Modern Art, Muzeum Sztuki w Toledo (Ohio, USA).

Anselm Kiefer, (ur. 1945), *Der gestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir* (1997), kopia za: https://www.bkge.de/Projekte/Kant/matthias-weber/Kiefer_Anselm_1.php

Anselm Kiefer, (b. 1945), *Der gestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir* (1997), reproduced after: https://www.bkge.de/Projekte/Kant/matthias-weber/Kiefer_Anselm_1.php

metodologiczne. Ich fundament stanowi rozumienie kategorii piękna. Ujmuje je mianowicie w kontekście poznania rozumowego jako podstawową zdolność człowieka wieńczącą proces identyfikowania skonkretyzowanego, materialnego piękna. Na zasadzie ekstrapolacji człowiek jest także zdolny do ujmowania rozumem choćby niektórych elementów doskonałego piękna duchowego.

Poznanie to dokonuje się równolegle z odkrywaniem za pomocą zmysłów i dyskursu logicznego wszelkich przejawów prawdy i dobra, z którymi pozostaje w nierozdzielnym związku. Łączność ta stała się możliwa do zidentyfikowania na poziomie współczesnego rozwoju estetyki, w tym także w jej teologicznym kontekście – na fundamencie estetyki biblijnej i nauczania uznanych autorytetów teologicznych. Von Balthasar analizuje w swej monografii estetycznej poglądy wybranych autorów, ukazując tym samym stały rozwój chrześcijańskiej fascynacji pięknem Boga, świata i człowieka. Kontekst ideowy tak pojętej estetyki, streszczającej się w biblijnej for-

the world gradually refined as a tool of astrophysics, molecular and cosmic technology is a parallel language in culture to cosmological analyses in philosophy and theology. The scientific apparatus supports the sense of faith, according to the principle *credo ut intelligam* (*I believe in order to understand*) and mirroring it *intelligo ut credam* (*I understand in order to believe*). Their accuracy is attested to by the confessional attitudes of scholars of the period 500–1000 AD in Christian Europe and Islamic Asia.

The figure of the Jesuit mathematician recalled here draws attention to the contribution made to the study of science and nature by monks who created a synthesis of spirituality and fascination with the beauty of creation combined with reliable, critical scientific inquiry. That is why, among other things, the anthropology and ethics of the turn of the 17th and 18th c. accepted so readily Immanuel Kant's (1724–

---

sation, including aesthetics, is given by the television series *The Code* produced by BBC Two in 2011, directed by S. Cooter, M. Lachmann and available in Poland on Netflix in 2021.

1804) formula describing the human condition: “Two things fill the mind with ever new and increasing admiration and reverence ... the starry sky above me and the moral law within me.”²⁸ This formula was artistically represented, among others, by Anselm Kiefer (b. 1945)²⁹ in the painting *Der gestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir* (1997).

2.3. Hans Urs von Balthasar – the beauty of God as the foundation and goal of the natural hierarchy of beauty

In the twentieth century, regarding the progressing discourse around theological views about God as the source of beauty, the category of that issue and its derivative in the form of *decorum* was developed by **Hans Urs von Balthasar**. His fundamental studies revolving around the idea of the Glory of the Lord are: *The Glory of the Lord: A Theological Aesthetics, Vol. 1: Seeing the Form, The Glory of the Lord: A Theological Aesthetics, Vol. 2: Studies in Theological Style: Clerical Styles, The Glory of the Lord: A Theological Aesthetics, Vol. 3: Studies in Theological Style: Lay Styles, The Glory of the Lord: A Theological Aesthetics, Vol. 4: The Realm of Metaphysics in Antiquity*. His system of theological aesthetics includes documentation of historical views and methodological considerations. Their basis is the understanding of the category of beauty. Namely, he treats it in the context of rational cognition as a basic human ability crowning the process of identifying concrete, material beauty. By means of extrapolation, human beings are also capable of grasping with their minds at least some elements of perfect spiritual beauty.

This cognition takes place in parallel with the discovery, through the senses and logical discourse, of all manifestations of truth and goodness, with which it remains inseparably connected. This connection has become identifiable thanks to the contemporary development of aesthetics – including its theological aspect – on the basis of biblical aesthetics and the teaching of recognised theological authorities. In his work on aesthetics, Von Balthasar analyses the views of selected authors, showing through them the constant development of the Christian fascination with the beauty of God, the world and the human being. The ideological context of aesthetics understood in this way, summarised in the biblical formula of the *Glory of the Lord*, allows us to overcome the contemporary artistic expression of beauty, marked by signs of chaos, frus-

mule *Chwały Bożej*, pozwala przezwyciężyć przejawy charakteryzujące tendencje współczesnego artystycznego wyrazu piękna, naznaczonego znamionami chaosu, frustracji, smutku i imperatywem zmysłowego pożądania³⁰. Dotarcie do czystego piękna prowadzi jednocześnie do odkrywania jego funkcji „upiększania” (*decorum*) istnienia świata i człowieka. Tworzy się w ten sposób kosmologiczny i antropologiczny wymiar *decorum*.

Piękno w swojej istocie ujawnia się jako swoisty paradoks jednoczesnego manifestowania się oraz skrywania swojej tajemnicy, przemawiającej nie tyle do rozumu, ile raczej do wrażliwości duchowej. Ta zaś pod powierzchnią widzialności dociera do fascynujących przedmiotowych elementów wydarzenia piękna³¹. Idea piękna należy do świata ludzkiego poznania, charakteryzując jego humanistyczny wymiar sublimujący kondycję *animalitatis* – czyli części antycznej definicji człowieka wyrażonej w formule *animal rationale*.

Kontynuatorzy estetyki teologicznej, kierunku wskazanego przez von Balthasara, tacy jak: James A. Martin³², Jeremy S. Begbie³³, Bernard Lonergan³⁴, Patrick Sherry³⁵, Daniel Brown³⁶, sprawili, że przebiła się ona do świadomości Kościoła i świata jako doktryna o roli i znaczeniu piękna w drodze do Boga.

Troska o wyrażenie poznania i doznania w kontakcie z misterium i głębią piękna prowadzi do różnych sposobów artykułowania fascynacji nim i jego nieodłącznej funkcji oczyszczenia – *katharsis* – ludzkiej duszy. Dziś dzięki badaniom nad konwergencją sztuk w wyrażaniu piękna materialnego i du-

³⁰ Myśl tę dobrze wyraża włoskie tłumaczenie: „La nostra parola iniziale si chiama bellezza... La bellezza è l'ultima parola che l'intelletto pensante può osare di pronunciare, perché essa non fa che incoronare, quale aureola di splendore inafferrabile, il duplice astro del vero e del bene e il loro indissolubile rapporto. Essa è la bellezza disinteressata senza la quale il vecchio mondo era incapace di intendersi, ma la quale ha preso congedo in punta di piedi dal moderno mondo degli interessi, per abbandonarlo alla sua cupidità e alla sua tristezza”. H. Urs von Balthasar, *Gloria. Gli aspetti estetici della Rivelazione*. I, Milano 1975, s. 10–11.

³¹ „La bellezza è percepita profondamente «in un **paradosso insolubile il mistero della bellezza** Sempre, infatti, ciò che si manifesta è, nella sua stessa manifestazione, ciò che non si manifesta... Nella superficie visibile della manifestazione si coglie **la profondità che non si manifesta**, e ciò soltanto dà al fenomeno del bello il suo carattere affascinante e soggiogante, e ciò soltanto assicura all'essente la sua verità e la sua bontà”. Ibidem, s. 373 [wyróżnienia – autor].

³² J.A. Martin, *Beauty and Holiness. The Dialogue Between Aesthetics and Religion*, New York 1990.

³³ J.S. Begbie, *Voicing Creation's Praise. Towards a Theology of the Arts*, Edinburgh 1991.

³⁴ B. Lonergan, *Theology in its new context, w: Second Collection. Papers by Bernard J. F. Lonergan SJ*, red. W.F.J. Ryan SJ, B.J. Tyrrell SJ, London 1974, s. 47–58.

³⁵ P. Sherry, *Spirit and Beauty. An Introduction to Theological Aesthetics*, Oxford 1992.

³⁶ D. Brown, *Masks of Mystery. Explorations in Christian Faith and the Arts*, New York, London 1997.

²⁸ Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, transl. W. S. Pluhar, Indianapolis 2002, p. 203, [orig. *Kritik der praktischen Vernunft*, Riga 1788, ch. 34, *Beschluß*].

²⁹ Painter and book illustrator. His paintings are in the San Francisco Museum of Modern Art and the Toledo Museum of Art (Ohio, USA).

chowego postrzegamy trwający nieustannie proces twórczej wymiany jakości kontaktów osoby ludzkiej z pięknem³⁷. Umożliwiają one tropienie śladów teokalii (*piękna Boga*), kosmokalii (*piękna kosmosu*) i antropokalii (*piękna człowieka*). Główną osią hermeneutyczną w tych poszukiwaniach pozostaje *Chwała* (wspaniałość) *Boga* wskazana przez von Balthasara³⁸.

2.4. *Via pulchritudinis* odpowiedzią na wyzwania współczesnej estetyki

Estetyka drugiej połowy XX wieku dostarczyła teologicznej metodologii i dogmatyce mocnych argumentów na rzecz uznania piękna za *locus theologicus*, czyli w pełni uzasadnioną kategorię poznawczą. Jak w początkach teologii chrześcijańskiej uprzywilejowaną drogą poznawania tajemnicy Boga, świata i człowieka była ścieżka rozumu (poznania prawdy), tak w czasach współczesnych, zwłaszcza po Soborze Watykańskim II, uzasadniona biblijnie i metodologicznie stała się *via pulchritudinis* – droga piękna. Pozwala ona przekraczać klasyczne przesłanki rozumowe wykorzystane w formułowaniu dogmatów i przenosi dyskurs naukowy w sanktuarium piękna. Tą drogą dociera się do tego samego odkrywania przedmiotu poznania Boga, świata, człowieka, co w przypadku historii dogmatów chrześcijańskich. W *via pulchritudinis* struktura argumentów opiera się na doświadczeniu piękna. Subiektywność tego poznania przewyższona zostaje mocą obiektywizującego oddziaływania natury piękna (sprzęgniętego z prawdą i dobrem). Wszystkie jego formy, takie jak wizualizacja sztuk plastycznych, audialność muzyki wyzwalające *katharsis* duszy w kontakcie z autentycznym pięknem natury i kultury, pozostają w tym poznaniu ukierunkowane na osiągnięcie celu drogi – poznania Boga jako źródła piękna. Jego wspaniałość polega tu na pełnym miłości spełnieniu nadziei wspólnego przeżywania piękna. W ten sposób innego wymiaru nabiera idea przeobóstwienia *theosis* w duchowości mistycznej Kościołów wschodnich. W odniesieniu zaś do tradycji Kościołów na Zachodzie nadaje jeszcze jeden desygnat procesowi uświęcenia *sanctificatio* przez łaskę.

³⁷ W polskim środowisku naukowym duży wkład w analizę konwergencji piękna mają doroczne sympozja i publikacje pokonferencyjne, zob. przypis 9.

³⁸ H. U. von Balthasar, *Chwała. Estetyka teologiczna*, t. 1–3, tłum. J. Fenrychowa, L. Łysiń, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 2010–2011; idem, *Prawda jest symfoniczna. Aspekty chrześcijańskiego pluralizmu*, tłum. J. Bokwa, Poznań 1998; *Select Bibliography of Hans Urs von Balthasar*, „Communio. International Catholic Review” 2, 1975, nr 3, s. 220–227. Nadto w polskim tłumaczeniu ukazały się ważne dla niniejszego opracowania wypisy z tekstów von Balthasara: *Modlitwa i kontemplacja*, tłum. Z. Włodkowska, Kraków 1965; *Duch chrześcijański*, tłum. Z. Włodkowska, Paryż 1976; *Burzenie bastionów*, tłum. J. Zakrzewski, E. Marszał, Kraków 2000.

tration, sadness and the imperative of sensual desire³⁰. Reaching for pure beauty leads at the same time to discovering its function of “embellishing” (*decorum*) of the existence of the world and the human being. This creates a cosmological and anthropological dimension of *decorum*.

Beauty in its essence reveals itself as a peculiar paradox of simultaneous manifestation and concealment of its mystery, appealing not so much to reason, but rather to spiritual sensitivity. The latter, in turn, under the surface of the visible, reaches the fascinating, objective elements of the occurrence of beauty³¹. The idea of beauty belongs to the world of human perception, characterising its humanistic dimension that sublimates the condition of *animalitatis* – that is, part of the ancient definition of the human expressed in the formula *animal rationale*.

The followers of von Balthasar in the path of theological aesthetics, such as: James A. Martin³², Jeremy S. Begbie³³, Bernard Lonergan³⁴, Patrick Sherry³⁵, Daniel Brown³⁶, helped to bring it to the attention of the Church and the world as a doctrine of the role and importance of beauty on the way to God.

The concern to express perception and sensation in contact with the mystery and profundity of beauty leads to various ways of expressing the fascination with it and its inherent function of purification – *catharsis* – of the human soul. Today, thanks to research into the convergence of the arts in expressing material and spiritual beauty, we perceive an ongoing process of creative exchange through human contact with beauty³⁷. This

³⁰ This thought is aptly expressed by the Italian translation: „La nostra parola iniziale si chiama bellezza... La bellezza è l'ultima parola che l'intelletto pensante può osare di pronunciare, perché essa non fa che incoronare, quale aureola di splendore inafferrabile, il duplice astro del vero e del bene e il loro indissolubile rapporto. Essa è la bellezza disinteressata senza la quale il vecchio mondo era incapace di intendersi, ma la quale ha preso congedo in punta di piedi dal moderno mondo degli interessi, per abbandonarlo alla sua cupidità e alla sua tristezza”. H. Urs von Balthasar, *Gloria. Gli aspetti estetici della Rivelazione*. I, Milano 1975, pp. 10–11 [emphases added].

³¹ „La bellezza è percepita profondamente «in un **paradosso insolubile il mistero della bellezza** Sempre, infatti, ciò che si manifesta è, nella sua stessa manifestazione, ciò che non si manifesta... Nella superficie visibile della manifestazione si coglie **la profondità che non si manifesta**, e ciò soltanto dà al fenomeno del bello il suo carattere affascinante e soggiogante, e ciò soltanto assicura all'essente la sua verità e la sua bontà”. Ibidem, p. 373 [emphases added].

³² J.A. Martin, *Beauty and Holiness. The Dialogue Between Aesthetics and Religion*, New York 1990.

³³ J.S. Begbie, *Voicing Creation's Praise. Towards a Theology of the Arts*, Edinburgh 1991.

³⁴ B. Lonergan, *Theology in its New Context*, in: *Second Collection. Papers by Bernard J. F. Lonergan SJ*, eds. W.F.J. Ryan SJ, B.J. Tyrrell SJ, London 1974, pp. 47–58.

³⁵ P. Sherry, *Spirit and Beauty. An Introduction to Theological Aesthetics*, Oxford 1992.

³⁶ D. Brown, *Masks of Mystery. Explorations in Christian Faith and the Arts*, New York, London 1997.

³⁷ In the Polish academic community, a great contribution to

makes it possible to follow the traces of theokalia (*the beauty of God*), cosmokalia (*the beauty of the cosmos*) and anthropokalia (*the beauty of the human*). The main hermeneutical axis in this search remains the *Glory (grandeur) of the Lord* indicated by von Balthasar³⁸.

2.4. *Via pulchritudinis* as a response to the challenges of contemporary aesthetics

Aesthetics of the second half of the 20th century provided theological methodology and dogmatics with strong arguments in favour of considering beauty as *locus theologicus*, i.e. a fully justified cognitive category. Just as in the beginnings of Christian theology the path of reason (knowledge of truth) was the privileged way of learning about the mystery of God, the world and man, so in modern times, especially after the Second Vatican Council, *via pulchritudinis* – the path of beauty – has become biblically and methodologically justified. It allows us to transcend the classical rational premises used in the formulation of dogmas and brings academic discourse into the sanctuary of beauty. In this way one reaches the same discovery of the object of knowledge of God, of the world, of man, as happened in the case of the history of Christian dogmas. In *via pulchritudinis* the structure of arguments is based on the experience of beauty. The subjectivity of this perception is overcome by the power of the objectivising influence of the nature of beauty (coupled with truth and goodness). All of its forms, such as the visualisation of the visual arts, the audibility of music that releases the catharsis of the soul in contact with the authentic beauty of nature and culture, remain in this perception directed towards the goal of the path of knowledge – God as the source of beauty. His grandeur lies here in the loving fulfilment of the hope of experiencing beauty together. In this way, the idea of the divinisation or *theosis* in the mystical spirituality of the Eastern Churches takes on a different dimension. With regard to the tradition of the Churches in the West, it gives another meaning to the process of sanctification or *sanctificatio* by grace.

---

the analysis of the convergence of beauty is made by annual conferences and conference proceedings, cf. footnote 9.

³⁸ H.U. von Balthasar, *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik* [Polish translation *Chwała. Estetyka teologiczna*, vols 1–3, Kraków 2007–2013]; idem, *Die Wahrheit ist symphonisch: Aspekte des christlichen Pluralismus* [Polish translation *Prawda jest symfoniczna. Aspekty chrześcijańskiego pluralizmu*, transl. J. Bokwa, Poznań 1998]; *Select Bibliography of Hans Urs von Balthasar*, “Communio. International Catholic Review” 2 (1975) no. 3, pp. 220–227. Also the following selections of Balthasar’s texts, important for this article, were published in Polish translations: *Das betrachtende Gebet* [Polish *Modlitwa i kontemplacja*, transl. Z. Włodkowska, Kraków 1965]; *Klarstellungen zur Prüfung der Geister* [Polish *Duch chrześcijański*, transl. Z. Włodkowska, Paris 1976]; *Schleifung der Bastionen* [Polish *Burzenie bastionów*, transl. J. Zakrzewski, E. Marszał, Kraków 2000].

Dokumentem, który najwcześniej wskazał na możliwość wykorzystania kategorii piękna jako wyznacznika drogi dla *accomodata renovatio* (dostosowanej odnowy Kościoła w jego relacji ze światem zewnętrznym), było soborowe *Orędzie do artystów* Pawła VI z 8 grudnia 1965 roku. Stanowiło ono trzecie z kolei zwrócenie się do znaczących grup społecznych (po *Orędziu do rządzących* i *Orędziu do intelektualistów*) komunikujące otwartość Kościoła na konstruktywny dialog. Wpisuje się on – zdaniem Pawła VI – w odwieczny związek Kościoła z artystami: poetami, pisarzami, malarzami, rzeźbiarzami, architektami, muzykami, ludźmi teatru i filmu. Współpraca z nimi służy liturgii Kościoła dlatego, że każdy, kto jest przyjacielem autentycznej sztuki, pozostaje także przyjacielem Kościoła.

*Piękno, podobnie jak prawda, jest tym, co wlewa radość w serce człowieka [...] łączy pokolenia wznosząc je do przeżywania zachwyty*³⁹.

W odniesieniu do tego orędzia powstał wyjątkowy dokument Jana Pawła II – *List do artystów* z 4 kwietnia 1999 roku. Ten naoczny świadek genyzy pozytywnego stosunku soboru do artystów zwrócił w nim uwagę na wymowny paralelizm stwórczego piękna Boga z twórczym działaniem artystów:

*Nikt nie potrafi zrozumieć lepiej niż wy, artyści, genialni twórcy piękna, czym był ów pathos, z jakim Bóg u świtu stworzenia przyglądał się dziełu swoich rąk. Nieskończenie wiele razy odbłask tamtego doznania pojawiał się w waszych oczach, artyści wszystkich czasów, gdy zdumieni tajemną mocą dźwięków i słów, kolorów i form, podziwialiście dzieła swego talentu, dostrzegając w nich jakby cień owego misterium stworzenia, w którym Bóg, jedyny Stwórca wszystkich rzeczy, zechciał niejako dać wam udział*⁴⁰.

Cytując polskiego poeę, Cypriana Kamila Norwida, papież wprowadził twórczość artystyczną na tę samą drogę, jaką Kościół wytyczył sobie i światu w historii – doprowadzić osoby ludzkie do wiecznego życia z Bogiem. Taka jest tajemnica zmartwychwstania:

„Bo piękno na to jest, by zachwycało. Do pracy – praca, by się zmartwych-wstało”. Temat piękna jest istotnym elementem rozważań o sztuce. Pojawił się on już wcześniej, gdy wspominałem o zadowoleniu, z jakim Bóg przyglądał się stworzonemu światu. Kiedy Bóg widział, że było dobre to, co stworzył, widział zarazem, że było piękne. Relacja między dobrem a pięknem skłania

---

³⁹ Paweł VI, *Orędzie do artystów*, w: *I Tutti documenti del Concilio*, Massimo, Milano 1985, s. 556; tłumaczenie własne autora.

⁴⁰ Jan Paweł II, *List do artystów*, nr 1.

do refleksji. Piękno jest bowiem poniekąd widzialnością dobra, tak jak dobro jest metafizycznym warunkiem piękna. Rozumieli to dobrze Grecy, którzy zespalaając te pojęcia ukuli wspólny termin dla obydwu: „kalokagathia”, czyli „piękno-dobroć”. Tak pisze o tym Platon: „Potęga Dobra schroniła się w naturze Piękna”⁴¹.

Konkluzją zaś papieskiego przesłania do artystów stało się wskazanie na kategorię drogi:

*Niech różnorakie drogi, którymi podążacie, artyści całego świata, prowadzą was wszystkich do owego bezmiernego Oceanu piękna, gdzie zachwyt staje się podziwem, upojeniem, niewymowną radością*⁴².

Można tym samym przyjąć, że Jan Paweł II zastosował tu dopasowaną do mentalności artystów eschatologiczną formułę definicji nieba jako „Oceanu piękna”.

Przyjęcie wiodącej roli piękna w kontekście współczesnej chrystologii znalazło należne mu miejsce w nauczaniu następcy Jana Pawła II – Benedykta XVI. Zwrócił na nie uwagę między innymi w homilii inauguracyjnej pontyfikatu, gdy wskazywał, że:

*Nie ma nic piękniejszego, niż zostać osiągniętym, zaskoczonym przez Ewangelię, przez Chrystusa. Nie ma nic piękniejszego, niż poznać Go i dzielić się z innymi przyjaźnią z Nim. Zadanie pasterza, rybaka ludzi, może nieraz wydawać się męczące. Ale jest piękne i wielkie, bo jest w rzeczywistości służbą radości – radości Boga, który pragnie wkroczyć w nasz świat*⁴³.

Doświadczenie człowieka przez Ewangelię i Chrystusa – Słowo, które przychodzi w nasz świat – okazuje się szczytowym momentem poznania i przeżycia piękna. Prowadzi w samo centrum bosko-ludzkiego dialogu i takiej samej fascynacji pięknem wcielnym (chrystologiczne elementy piękna w teologii). Dlatego okazuje się skuteczną drogą w docieraniu do tajemnicy Trójjedynego Boga⁴⁴ dokonującą się pod pełnym natchnieniem pięknem, wywodzącym się z *de Fonte vitae et sanctitatis* (pneumatologiczne elementy

⁴¹ Ibidem, nr 3.

⁴² Ibidem, nr 16.

⁴³ „Non vi è niente di più bello che essere raggiunti, sorpresi dal Vangelo, da Cristo. Non vi è niente di più bello che conoscere Lui e comunicare agli altri l'amicizia con lui. Il compito del pastore, del pescatore di uomini può spesso apparire faticoso. Ma è bello e grande, perché in definitiva è un servizio all'agioia, alla gioia di Dio che vuol fare il suo ingresso nel mondo. Omelia di Sua Santità Benedetto XVI, http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/homilies/2005/documents/hf_ben-xvi_hom_20050424_inizio-pontificato_it.html. Tłumaczenie: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/inaug_piotra_24042005.html [12.02.2012].

⁴⁴ Więcej o trynitarnym aspekcie *via pulchritudinis* zob. K. Klauza, *Teokalia. Piękno Boga. Prolegomena do estetyki dogmatycznej*, Lublin 2008, s. 48–71.

The document that first pointed to the possibility of using the category of beauty as a guide for *accommodata renovatio* (an adapted renewal of the Church in her relationship with the outside world) was Paul VI's *Council Address to Artists* of 8 December 1965. It was the third address to important social groups (after the *Address to the Rulers* and the *Address to Men of Thought and Science*) expressing the Church's openness to constructive dialogue. According to Paul VI, it forms a part of the Church's perennial relationship with artists: poets, writers, painters, sculptors, architects, musicians, theatre and filmmakers. Collaboration with them serves the Church's liturgy because anyone who is a friend of authentic art is also a friend of the Church.

*It is beauty, like truth, which brings joy to the heart of man ... unites generations and makes them share things in admiration*³⁹.

John Paul II's unique document, the *Letter to Artists* of 4 April 1999, was written as a follow-up to this message. The Pope, as an eyewitness to the origins of the Council's positive attitude to artists, drew attention to the meaningful parallel between God's creative beauty and the creative activity of artists:

*None can sense more deeply than you artists, ingenious creators of beauty that you are, something of the pathos with which God at the dawn of creation looked upon the work of his hands. A glimmer of that feeling has shone so often in your eyes when – like the artists of every age – captivated by the hidden power of sounds and words, colours and shapes, you have admired the work of your inspiration, sensing in it some echo of the mystery of creation with which God, the sole creator of all things, has wished in some way to associate you*⁴⁰.

Quoting the Polish poet Cyprian Kamil Norwid, the pope set artistic creation the same goal that the Church has set for herself and the world throughout history – to bring people to eternal life with God. This is the mystery of the Resurrection:

[B]eauty is to enthuse us for work, and work is to raise us up'. The theme of beauty is decisive for a discourse on art. It was already present when I stressed God's delighted gaze upon creation. In perceiving that all he had created was good, God saw that it was beautiful as well. The link between good and beautiful stirs fruitful

³⁹ Address of Pope Paul VI to Artists 8 December 1965, Messages of the Council, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19651208_epilogo-concilio-artisti.html [orig. I Tutti documenti del Concilio, Massimo, Milano 1985, p. 556; translation own].

⁴⁰ John Paul II, Letter to Artists, no 1.

reflection. In a certain sense, beauty is the visible form of the good, just as the good is the metaphysical condition of beauty. This was well understood by the Greeks who, by fusing the two concepts, coined a term which embraces both: *kalokagathia*, or beauty-goodness. On this point Plato writes: "The power of the Good has taken refuge in the nature of the Beautiful"⁴¹.

The conclusion of the Pope's message to artists was to point to the category of the path:

*Artists of the world, may your many different paths all lead to that infinite Ocean of beauty where wonder becomes awe, exhilaration, unspeakable joy*⁴².

Thus, it can be assumed that John Paul II applied here an eschatological formula fitting to the mentality of artists, defining heaven as an "ocean of beauty".

Accepting the leading role of beauty in the context of contemporary Christology found its due place in the teaching of John Paul II's successor – Benedict XVI. He drew attention to it, among others, in his homily inaugurating the pontificate, when he pointed out that:

*There is nothing more beautiful than to be surprised by the Gospel, by the encounter with Christ. There is nothing more beautiful than to know Him and to speak to others of our friendship with Him. The task of the shepherd, the task of the fisher of men, can often seem wearisome. But it is beautiful and wonderful, because it is truly a service to joy, to God's joy which longs to break into the world.*⁴³

Reaching out to man through the Gospel and Christ as the Word that comes into our world proves to be the pinnacle of knowing and experiencing beauty. It leads to the very centre of the dialogue between God and man and of the same fascination with beauty incarnate (Christological elements of beauty in theology). Therefore it proves to be an effective way of reaching the mystery of the Triune God⁴⁴ which takes place un-

⁴¹ Ibidem, no. 3.

⁴² Ibidem, no. 16.

⁴³ Non vi è niente di più bello che essere raggiunti, sorpresi dal Vangelo, da Cristo. Non vi è niente di più bello che conoscere Lui e comunicare agli altri l'amicizia con lui. Il compito del pastore, del pescatore di uomini può spesso apparire faticoso. Ma è bello e grande, perché in definitiva è un servizio alla gioia, alla gioia di Dio che vuol fare il suo ingresso nel mondo. Omelia di Sua Santità Benedetto XVI, http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/homilies/2005/documents/hf_ben-xvi_hom_20050424_inizio-pontificato_it.html. (Polish translation after: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/inaug_piotra_24042005.html [12.02.2012]).

⁴⁴ More on the Trinitarian aspect of *via pulchritudinis* cf. K. Klauza, *Teokalia. Piękno Boga. Prolegomena do estetyki dogmatycznej [Theokalia, the Beauty of God. The Prolegomena to Dogmatic Aesthetics]*, Lublin 2008, pp. 48–71.

piękna w teologii). W tak rozumianej drodze piękna jego konkretyzacja w sztuce jawi się jako pochodna rzeczywistości odsłanianej uprzednio przez teologię słowa i teologię serca (dogmatyczną teodyceę i kardiognozę obiektywizowaną przez teologię ascetyczno-mistyczną). Wszelkie bowiem piękno ma swoje źródło w pięknie Boga-Stwórcy, a osoba ludzka zostaje włączona w proces poznawania piękna Boga i „widzenia” sercem.

Na gruncie metodologii teologicznej o historycznym, legitymizującym znaczeniu piękna przekonywał J. Ratzinger w swoim *Duchu liturgii*, gdy uzasadniał:

*Kościół zachodni nie musi rezygnować ze specyfiki swojej drogi, którą kroczy mniej więcej od XIII wieku. Powinna w nim jednak nastąpić rzeczywista recepcja siódmego soboru powszechnego, czyli Soboru Nicejskiego II, który wypowiedział się na temat zasadniczego znaczenia obrazu oraz jego teologicznego miejsca w Kościele. Kościół zachodni nie musi przyjmować wszystkich pojedynczych norm wypracowywanych w tej kwestii przez następne sobory i synody wschodu, który to proces zakończył się w 1551 roku na Soborze Moskiewskim („soborze stu rozdziałów”). Jednakże podstawowe zasady owej teologii obrazu Kościół zachodni powinien postrzegać jako obowiązujące również jego*⁴⁵.

Autorytet byłego prefekta Kongregacji Nauki Wiary zwraca tym samym uwagę na metodologiczne znaczenie piękna przeniesionego z historii Kościołów wschodnich wraz z dziedzictwem teologii ikony. We wspólnym, jak widać, odkrywaniu piękna w duchowości i teologicznej tożsamości chrześcijaństwa zawiera się praktyczna odpowiedź na jedno z ważniejszych wyzwań współczesności – kulturę obrazu majoryzującą znaczenie kultury słowa. Miejsce retorycznego (homiletycznego) piękna mówienia o Bogu coraz pełniej zajmuje widzenie piękna w *imago* – obrazie. W istocie jest to forma świadectwa tożsamego z treścią ukazywaną w jej szczytowej postaci, jaką jest piękno sztuk audiowizualnych. Dlatego argument z *Ducha liturgii*, w ślad za kompetencją metodologiczną i autorytetem J. Ratzingera, przyjmujemy jako podstawowy paradygmat w zgodzie z zasadą: *lex orandi – lex credendi*. W takim też tonie wypada sformułować podstawową tezę, że trynitologiczne piękno Boga zostało przeniesione w akcie stworzenia człowieka jako akt odwzorowania i podobieństwa na człowieka – Adama (Rdz 1, 26). Ona to będzie wyznaczała cel szczegółowo określonej drogi piękna w fundamentalnym dokumencie Stolicy Apostolskiej, jakim stał się *La Via pulchritudinis, Cammino privilegiato di evangelizzazione e di dialogo* Papieskiej Rady do

⁴⁵ J. Ratzinger, *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul, Poznań 2002, s. 121.

spraw Kultury z 28 marca 2006 roku⁴⁶. Znamienne jest w nim przede wszystkim użycie w tytule dopełniającego słowa *pulchritudo* (w tekście kilkakrotnie zastępowanego wyrazem *bellum*), przy świadomej rezygnacji z derywatów takich jak: *venustas, suavitas, gravitas czy decus*⁴⁷. W warstwie metodologicznej dokument proponuje podjęcie przez Kościół kulturowego wyzwania w celu przygotowania do przyjęcia orędzia chrześcijańskiego i potwierdzenia tego dobrym postępowaniem (VP II, 1). W kwestii sposobu dawania odpowiedzi na tego rodzaju wyzwania związane z pięknem dokument odсылa do postawy związanej z programem „nowej ewangelizacji” (VP II, 2), przyjętej wcześniej w encyklice Jana Pawła II – *Fides et ratio* (nr 103). W argumentacji dokument przywołuje między innymi sugestie von Balthasara, a także bogaty treściowo paradygmat sformułowany przez Fiodora Dostojewskiego, iż *Piękno zbawi świat*⁴⁸. Dla umożliwienia tego w skali osobowej i społecznej niezbędne staje się poznanie związków piękna z prawdą i dobrem (VP II, 3). Tu także, poza myślą teologiczną rozwijającą kulturowe sugestie Vaticanum II, pismo zwraca się w argumentacji do autorytetu Aleksandra Sołżenicyna, laureata Literackiej Nagrody Nobla z 1970 roku⁴⁹.

Następnie wskazuje na konkretne toposy piękna w ramach tytułowej *Via pulchritudinis*. Są to: piękno stworzenia (VP III, 1), piękno sztuk (VP III, 2) a przede wszystkim osobowy, mistyczny model i wzór świętości ukazany w pięknie Chrystusa (VP III, 3). Proponowany przez dokument chrystocentryzm drogi piękna oznacza dążność ku Chrystusowi, by Go spotkać i Nim się zachwycić (VP III, 3 A), potwierdzenie pięknym życiem piękna orędzia ewangelicznego (VP III, 3 B). Swoje miejsce ma tu także piękno liturgii (VP, 3 C), które *Via pulchritudinis* opisuje słowami prawosławnego teologa Pawła Florińskiego jako przemianę czasu i przestrzeni w świątynię świętą, mistyczną, jaśniejącą blaskiem nieba (VP, 3 C).

Program pastoralny wypracowany przez Papieską Radę do spraw Kultury w 2006 roku stanowi element

⁴⁶ Papieska Rada do spraw Kultury, *La Via pulchritudinis, Cammino privilegiato di evangelizzazione e di dialogo*. Tekst oficjalny: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultur/documents/rc_pc_cultur_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html [dalej cytowane jako: *Via pulchritudinis*].

⁴⁷ Szerzej na ten temat zob. K. Klauza, „*Via pulchritudinis* w mariologii, „*Salvatoris Mater*” 15, 2013, 1/4, s. 281–300.

⁴⁸ F. Dostojewski, *Idiota*, tłum. J. Jędrzejewicz, w: F. Dostojewski, *Dzieła wybrane*, Warszawa 1987, s. 424.

⁴⁹ *Lezione per il Premio Nobel*, w: *Opere*, t. 9, Vermont-Paris 1981, p. 9. W przemówieniu podczas wręczenia nagrody odwołał się do analogii drzewa, którego gałęziami są trzy naczelne wartości: prawda, dobro i piękno. W 1993 roku, po spotkaniu z Janem Pawłem II, powiedział w wywiadzie dla BBC: „Ten papież to prawdziwy dar z nieba”. Solzhenitsyn, Aleksandr, et al., *An Interview*, „*The Kenyon Review*” 1979, vol. 1, no. 4, p. 8, <http://www.jstor.org/stable/4335056>. [10.03.2021]; też: B. Lecomte, *Tajemnice Watykanu*, tłum. M. Romanek, Kraków 2010, I, s. 233.

der the inspiration of beauty, derived from *de Fonte vitae et sanctitatis* (pneumatological elements of beauty in theology). In this approach to beauty, its concretisation in art appears as a derivative of the reality previously unveiled by the theology of the word and the theology of the heart (dogmatic theodicy and cardiognosis objectified by ascetic-mystical theology). For all beauty has its source in the beauty of God the Creator, and the human person is included in the process of knowing the beauty of God and “seeing” with the heart.

In terms of theological methodology, J. Ratzinger argued for the historical, legitimising significance of beauty in his *Spirit of the Liturgy* in the following words:

*The Church in the West does not need to disown the specific path she has followed since about the thirteenth century. But she must achieve a real reception of the Seventh Ecumenical Council, Nicaea II, which affirmed the fundamental importance and theological status of the image in the Church. The Western Church does not need to subject herself to all the individual norms concerning images that were developed at the councils and synods of the East, coming to some kind of conclusion in 1551 at the Council of Moscow, the Council of the Hundred Canons. Nevertheless, she should regard the fundamental lines of this theology of the image in the church as normative for her*⁴⁵.

The authority of the former prefect of the Congregation for the Doctrine of the Faith thus draws attention to the methodological significance of beauty carried over from the history of the Eastern Churches together with the heritage of icon theology. As can be seen, in this joint discovery of beauty in the spirituality and theological identity of Christianity lies a practical answer to one of the most important challenges of our times – the culture of image which dominates the culture of words. The place of rhetorical (homiletical) beauty of speaking about God is more and more fully taken by seeing beauty in *imago* – image. In fact, it is a form of testimony identical with the content shown in its pinnacle form, which is the beauty of audiovisual arts. Therefore, bowing to the methodological competence and authority of J. Ratzinger, we accept the argument from *The Spirit of the Liturgy* as the basic paradigm in accordance with the principle: *lex orandi – lex credendi*. It is in this spirit that we should formulate the basic thesis that the Trinitarian beauty of God was transferred in the act of creation of man as an act of imitation and likeness to the human being Adam (Gen 1:26). This will determine the purpose of the path of beauty detailed in the Holy See’s fundamental docu-

⁴⁵ J. Ratzinger, *The Spirit of the Liturgy*, transl. J. Saward, San Francisco 2000, pp. 132–133 [orig. *Duch Liturgii* transl. E. Pieciul, Poznań 2002, p. 121].

ment *La Via pulchritudinis, Cammino privilegiato di evangelizzazione e di dialogo* of the Pontifical Council for Culture of 28 March 2006⁴⁶. It is notable above all for its use in the title of the genitive form of the word *pulchritudo* (in the text it is replaced several times by *bellum*), with a deliberate avoidance of its synonyms such as: *venustas, suavitas, gravitas* or *decus*⁴⁷. At the methodological level, the document proposes that the Church take up the cultural challenge of aesthetically preparing the reception of the Christian message and confirming it with good behaviour (VP II.1). Regarding the way to respond to such challenges involving beauty, the document refers to the approach linked to the programme of the “new evangelisation” (VP II, 2), previously adopted in the encyclical of John Paul II – *Fides et ratio* (no. 103). In its argumentation, the document refers to, among other things, von Balthasar’s suggestions as well as the meaningful thought formulated by Fyodor Dostoyevsky that *beauty will save the world*⁴⁸. To make this possible on a personal and social scale, it becomes necessary to know the relationship of beauty to truth and the good (VP II, 3). Here too, in addition to the theological thought that develops the cultural suggestions of Vatican II, the document turns in its argumentation to the authority of Aleksandr Solzhenitsyn, winner of the 1970 Nobel Prize in Literature⁴⁹.

The Christocentrism of the way of beauty proposed by the document means striving towards Christ in order to meet him and marvel at him (VP III, 3 A), confirming the beauty of the Gospel message with a beautiful life (VP III, 3 B). The beauty of the liturgy also has its place here (VP, 3 C), which *Via pulchritudinis* describes in the words of the Orthodox theologian Pavel Florensky as the transformation of time and space in the holy, mysterious temple that shines with celestial beauty (VP, 3 C).

The pastoral programme developed by the Pontifical Council for Culture in 2006 is an element of the Church’s dialogue with the artistic community, as well as with the world in general under the pon-

tyfikatu Benedykta XVI i Franciszka. Rozwój estetyki teologicznej ma tu też swoje zadania wynikające z nowych sposobów uprawiania dyskursu w dynamicznie zmieniających się areopagach współczesnej kultury.

Streszczenie

Celem niniejszej refleksji jest próba kontynuacji rozważań odwołujących się do niezwykle przydatnej i kompetentnej syntezy poglądów na związki sztuki i materii zawartej w artykule *Przemiany symboliczno-teologicznego znaczenia materii i ich odzwierciedlanie się w estetyce i sztuce chrześcijańskiej* autorstwa Janusza Królikowskiego.

Od XVI wieku w europejskiej refleksji nad naturą piękną zaistniały interpretacje wykorzystujące dorobek wielu dyscyplin naukowych. **Wypowiedzi na temat estetyki pojawiały się licznie** od baroku po pozytywizm w zakresie świeckim i od teologii potrydenckiej po koncepcję kultury **zrodzoną z accomodata renovatio II Soboru Watykańskiego w ujęciu kościelnym**. Filozofowie i historycy sztuki szukali nowych uzasadnień dla zmieniających się poglądów na piękno i jego rolę w budowaniu pokoleniowej tożsamości osoby ludzkiej.

Na gruncie filozofii swój renesans przeżywają współcześnie między innymi poglądy George’a Berkeleya, Immanuela Kanta, zaś w nurcie wyznaniowym Józefa Ratzingera – prefekta Kongregacji Nauki Wiary za pontyfikatu Jana Pawła II, ukonkretnione refleksją Hansa Ursa von Balthasara. Korespondują one z ideowymi inspiracjami współczesnych artystów. Dialog z nimi podejmują Kościoły chrześcijańskie w swoim Magisterium. Wypracowują w ten sposób elementy estetyki chrześcijańskiej. Swój wkład na tym polu ma także środowisko polskie.

Słowa kluczowe: estetyka filozoficzna, estetyka teologiczna, Berkeley George, Kochański Adam SJ, Balthasar von Hans, konwergencja sztuk, droga piękna

prof. dr hab. Karol Klauza

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

email: karolklauza@gmail.com

kklauza@kul.lublin.pl

Bibliografia

Abijski M., *Problematyka adaptacji i recepcji monodii liturgicznej w dobie dominacji polifonii na przykładzie Polskiej Cerkwi Prawosławnej*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, t. 8, Białystok 2017.

⁴⁶ Pontifical Council for Culture, *La Via pulchritudinis, Cammino privilegiato di evangelizzazione e di dialogo*. The official text: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html [later referred to as *Via pulchritudinis*].

⁴⁷ More on the subject cf. K. Klauza, „*Via pulchritudinis’ w mariologii* [‘*Via Pulchritudinis’ in Mariology*], „*Salvatoris Mater*” 15, 2013, 1/4, pp. 281–300].

⁴⁸ F. Dostoyevsky, *The Idiot*, transl. C. Garnett, New York, 1983, p. 370 [orig. F. Dostojewski, *Idiota*, transl. J. Jędrzejewicz, in: F. Dostojewski, *Dziela wybrane*, Warszawa 1987, p. 424].

⁴⁹ Lezione per il Premio Nobel, in: *Opere*, vol. 9, Vermont-Paris 1981, p. 9. In his speech at the award ceremony he referred to the analogy of a tree whose branches are the three main values: truth, goodness and beauty. In 1993, after meeting John Paul II, he said in a BBC interview: “The new Pope... it’s a gift from God!”. Solzhenitsyn, Aleksandr, et al., *An Interview*, “The Kenyon Review” 1979, vol. 1, no. 4, p. 8, <http://www.jstor.org/stable/4335056>.

Ars interdisciplinis. Korespondencja. Na styku sztuk, red. J. Cieślak-Klauza, M. Gajl, T. Baranowski, Białystok 2018.

Balthasar von H.U., *Burzenie bastionów*, tłum. J. Zakrzewski, E. Marszał, Kraków 2000.

Balthasar von H.U., *Dziela Balthasara: Chwala [Herrlichkeit]*, 7 tomów, tłum. J. Zakrzewski, E. Marszał, L. Łysień, J. Fenrychowa, Kraków 2008–2013.

Balthasar von H.U., *Duch chrześcijański*, tłum. Z. Włodkowa, Paryż 1976.

Balthasar von H.U., *Gloria. Gli aspetti estetici della Rivelazione*, I, Milano 1975.

Balthasar von H.U., *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, 3 tomy, Einsiedeln 1961–1969.

Balthasar von H.U., *Modlitwa i kontemplacja*, tłum. Z. Włodkowa, Kraków 1965.

Balthasar von H.U., *O moim dziele*, tłum. M. Urban, Kraków 2004.

Balthasar von H.U., *Prawda jest symfoniczna. Aspekty chrześcijańskiego pluralizmu*, tłum. J. Bokwa, Poznań 1998.

Balthasar von H.U., *Teologia*, 3 tomy, tłum. J. Zychowicz, Kraków 2004–2005.

Balthasar von H.U., *Theodramatik*, Einsiedeln 1971–1983.

Balthasar von H.U., *Theologik*, Einsiedeln 1985–1987.

Begbie J.S., *Voicing Creation's Praise. Towards a Theology of the Arts*, Edinburgh 1991.

Berkeley G., *Dzienniki filozoficzne*, tłum. B. Żukowski, Gdańsk 2007.

Berkeley G., *Philosophical Commentaries*, t. 1, red. A.A. Luce, T.E. Jessop, London 1944.

Berkeley G., *Traktat o zasadach poznania ludzkiego*, tłum. J. Leszczyński, oprac. T. Czeżowski, B.J. Gawecki, G. Znamierowski, Warszawa 1956.

Bokwa I., *Metoda teologii Hansa Ursa von Balthasara*, „Studia Theologica Varsaviensia” 34, 1996, nr 2, s. 51–74.

Brown J.D., *Masks of Mystery. Explorations in Christian Faith and the Arts*, New York, London 1997.

Burke E., *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*, tłum. P. Graff, Warszawa 1968.

Chałupniak R., *Fides ex visu we współczesnej teologii piękna*, „Studia Ottoniana” 1, 2014, s. 151–175.

Copleston F., *Historia filozofii*, t. 5: *Od Hobbesa do Hume'a*, tłum. J. Pasek, Warszawa 2005.

Darowski R., *Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII w.*, Kraków 1998.

Dickens W.T., *Hans Urs von Balthasar's Theological Aesthetics: A Model for Post-critical Biblical Interpretation*, Notre Dame, IN, 2003.

Dostojewski F., *Idiota*, tłum. J. Jędrzejewicz, w: F. Dostojewski, *Dziela wybrane*, Warszawa 1987.

Eco U., *Historia piękna*, tłum. A. Kuciak, Poznań 2005.

Elter E., *Adam Kochański TJ, najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVI wieku*, w: *Sacrum Poloniae Millenium*, Rzym 1954.

tificates of Benedict XVI and Francis. The development of theological aesthetics also has its role here, arising from new ways of discourse in the dynamically changing agora of contemporary culture.

Abstract

The aim of this study is an attempt to continue the discussion started by the extremely useful and competent synthesis of views on the relations between art and matter, presented in the article *The Transformations of the Symbolic and Theological Meaning of Matter Reflected in Christian Aesthetics and Art* by Janusz Królikowski.

Since the 16th century, European thought on the nature of beauty has been marked by interpretations that draw on the achievements of many academic disciplines. Numerous secular views on aesthetics were expressed in the period between the Baroque and positivism, and the ecclesiastical ones between the era of post-Tridentine theology to the time of *accomodata renovatio* of the Second Vatican Council and the concept of culture born out of it. Philosophers and art historians, especially of the nineteenth century, sought new justifications for changing views on beauty and its role in building the generational identity of the human being.

In the field of philosophy, the views of George Berkeley and Immanuel Kant, among others, are experiencing a renaissance, and in religious thought, the same is true for the views of Joseph Ratzinger, prefect of the Congregation for the Doctrine of the Faith during the pontificate of John Paul II, concretised by the thought of Hans Urs von Balthasar. They correspond with the ideological inspirations of contemporary artists. Christian Churches undertake a dialogue with them in their Magisterium. In this way they develop elements of Christian aesthetics. Polish researchers have also made their contributions to this field.

Keywords: Philosophical aesthetics, theological aesthetics, Berkeley George, Kochański Adam SJ, Balthasar von Hans, convergence of the arts, way of beauty

Prof. dr hab. Karol Klauza
John Paul II Catholic University of Lublin
email: karolklauza@gmail.com
kklauza@kul.lublin.pl

Translated by Monika Mazurek

Bibliography

- Abijski M., *Problematyka adaptacji i recepcji monodii liturgicznej w dobie dominacji polifonii na przykładzie Polskiej Cerkwi Prawosławnej* [Problems of Adaptation and Reception of Liturgical Monody in the Era of Dominating Polyphony on the Example of the Polish Orthodox Church] „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. 8 (2017), pp. 115–122.
- Ars inter disciplinis. Korespondencja. Na styku sztuk* [Correspondence. At the Intersection of the Arts], eds. J. Cieślík-Klauza, M. Gajl, T. Baranowski, Białystok 2018.
- Begbie J.S., *Voicing Creation's Praise. Towards a Theology of the Arts*, Edinburgh 1991.
- Balthasar von H.U., *Das betrachtende Gebet* [Polish translation *Modlitwa i kontemplacja*, transl. Z. Włodkowska, Kraków 1965].
- Balthasar von H. U., *Dzieła Balthasara* [The Works of Balthasar]: *Chwała* [Herrlichkeit], 7 vols, transl. J. Zakrzewski, E. Marszał, L. Łysień, J. Fenrychowa, Kraków 2008–2013.
- Balthasar von H.U., *Gloria. Gli aspetti estetici della Rivelazione*. I, Milano 1975.
- Balthasar von H.U., *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, 3 vols. Einsiedeln 1961–1969.
- Balthasar von H.U., *Klarstellungen zur Prüfung der Geister* [Polish *Duch chrześcijański*, transl. Z. Włodkowska, Paris 1976].
- Balthasar von H.U., *Schleifung der Bastionen* [Polish *Burzenie bastionów*, transl. J. Zakrzewski, E. Marszał, Kraków 2000].
- Balthasar von H.U., *Theodramatik*, 4 vols., Einsiedeln 1971–1983.
- Balthasar von H.U., *Theologik*, 3 vols., Einsiedeln 1985–1987.
- Balthasar von H.U., *Teologia*, 3 vols., transl. J. Zychowicz, Kraków 2004–2005.
- Balthasar von H.U., *Die Wahrheit ist symphonisch: Aspekte des christlichen Pluralismus* [Polish translation *Prawda jest symfoniczna. Aspekty chrześcijańskiego pluralizmu*, transl. J. Bokwa, Poznań 1998].
- Balthasar von H.U., *Zu seinem Werk* [Polish translation *O moim dziele*, transl. M. Urban, Kraków 2004].
- Berkeley G., *Dzienniki filozoficzne* [Philosophical Commentaries], transl. B. Żukowski, Gdańsk 2007.
- Berkeley G., *Philosophical Commentaries*, vol. 1, eds. A.A. Luce, T.E. Jessop, London 1944.
- Berkeley G. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge in Philosophical Writings*, ed. D. M. Clarke, Cambridge 2009, [orig. *Traktat o zasadach poznania ludzkiego*, transl. J. Leszczyński, eds. T. Czeżowski, B.J. Gawecki, G. Znamierowski, Warszawa 1956].
- Bokwa I., *Metoda teologii Hansa Ursa von Balthasara* [The Theological Method of Hans Urs von Balthasar], „Studia Theologica Varsaviensia” 34 (1996) no. 2, pp. 51–74.
- Encyklopedia Wychowawcza*, red. R. Pleniewicz, i in., t. 6, Warszawa 1904.
- Hogarth W., *Analiza piękna*, tłum. M. Lachman, Gdańsk 2011.
- Jan Paweł II, *List do artystów. Do tych, którzy z pasją i poświęceniem poszukują nowych „epifanii” piękna*. Oficjalna wersja pl. http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/letters/1999/documents/hf_jp-ii_let_23041999_artists.html.
- Kant I., *Kritik der praktischen Vernunft*, Riga 1788.
- Katalog wystawy zbiorów historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie*, Warszawa 1933, s. VII, poz. 250. *Zbiór listów do Adama Kochańskiego SJ matematyka Rps z XVII w.*
- Kawecki W., *Teologia piękna. Poszukiwanie locus theologicus w kulturze współczesnej*, Poznań 2013.
- Klauza K., *Kultura przestrzeni dialogu Kościoła ze światem po Vaticanum Secundum*, „Ethos” 25, 2012, nr 4 (100), s. 101–117.
- Klauza K., *Teokalia. Piękno Boga. Prolegomena do estetyki dogmatycznej*, Lublin 2008.
- Klauza K., *The Iconic Anthropology of the „Eighth Day”*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 6, 2015, s. 147–165.
- Klauza K., «*Via pulchritudinis*» w mariologii, „Salvatoris Mater” 15, 2013, 1/4, s. 281–300.
- Kobieliński S., *Dzieło sztuki, dzieło wiary. Przez widzialne do niewidzialnego*, Ząbki 2002.
- Kochański A., *Observationes Cyclometricae ad facilitandam Praxin accommodatae*, „Acta Eruditorum”, Lipsk 1685.
- Korespondencja Adama Adamandego Kochańskiego SJ (1657–1699)*, wyd. B. Lisiak, L. Grzebień, Kraków 2005.
- Kraśnińska M., *Dociekania filozoficzne... Edmunda Burke'a problem muzycznej wzniosłości*, „Studia z Historii Filozofii” 1 (11), 2020, s. 181–203.
- Królikowski J., *Przemiany symboliczno-teologicznego znaczenia materii i ich odzwierciedlanie się w estetyce i sztuce chrześcijańskiej*, „Sacrum et Decorum” 13, 2020, s. 7–27.
- Lecomte B., *Tajemnice Watykanu*, t. 1, tłum. M. Romanek, Kraków 2010.
- Loneragan B., *Theology in its new context*, w: *Second Collection. Papers by Bernard J. F. Lonergan SJ*, red. W.F.J. Ryan SJ, B.J. Tyrrell SJ, London 1974.
- Martin J.A., *Beauty and Holiness. The Dialogue Between Aesthetics and Religion*, New York 1990.
- Meandry piękna. Korespondencja. Na styku sztuk*, red. J. Cieślík-Klauza, Warszawa [w druku].
- Michalski S., *Protestanci a sztuka: spór o obrazy w Europie nowożytnej*, Warszawa 1989.
- Mycek S., *Kryzys kultury – kryzysem człowieka. Propozycje teodramatycznej antropologii Hansa Ursa von Balthasara jako krytyczny punkt odniesienia wobec współczesnej kultury*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 6, 2003, s. 133–149.
- Papież Franciszek, *Encyklika Lumen Fidei*, za wydaniem Drukarni Watykańskiej, 2007.

- Paweł VI, *Oreǳcie do artystów*, w: *I Tutti documenti del Concilio*, Milano 1985.
- Piękno zespolić ze sobą. *Korespondencja. Na styku sztuk*, red. K. Klauza, J. Cieślík-Klauza, Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Białystok 2015.
- Pulchritudo delectans. Korespondencja. Na styku sztuk*, red. K. Klauza, J. Cieślík-Klauza, Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Białystok 2017.
- Ratzinger J., *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul, Poznań 2002.
- Ratzinger J., *W drodze do Jezusa Chrystusa*, Kraków 2004.
- Schindler D.L., *Hans Urs von Balthasar: His life and work*, San Francisco 1991.
- Select Bibliography of Hans Urs von Balthasar*, „Communio. International Catholic Review” 2, 1975, nr 3, s. 220–227.
- Sherry P., *Spirit and Beauty. An Introduction to Theological Aesthetics*, Oxford 1992.
- Sołżenicyn A., *An Interview*. “The Kenyon Review” 1979, vol. 1, no. 4, s. 3–11, <http://www.jstor.org/stable/4335056>.
- Sołżenicyn A., *Lezione per il Premio Nobel*, in: *Opere*, vol. 9, Vermont–Paris 1981.
- Sztajner M., *Rozumienie kategorii „kenosis” w pismach Hansa Ursa von Balthasara*, „Ateneum Kapłańskie” 2002, t. 139, z. 2/3 (561/562), s. 240–256.
- Wołosiek W., *Wschodniosłowiańskie pieśni religijne. Ich geneza, struktura i zarys rozwoju*, Warszawa 2013.
- <http://www.cultura.va/content/cultura/en/pub/rivista.html>.
- http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/inaug_piotra_24042005.html
- <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wprowadzenie-do-muzyki-cerkiewnej-143220>
- <https://www.youtube.com/watch?v=P7FIjyLkuBk>.
- http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html.
- https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html
- http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/homilies/2005/documents/hf_ben-xvi_hom_20050424_inizio-pontificato_it.html
- https://wiadomosci.cerkiew.pl/news.php?id_n=3530.
- https://www.wikiwand.com/pl/Policealne_Studium_Ikonograficzne
- Brown J.D., *Masks of Mystery. Explorations in Christian Faith and the Arts*, New York, London 1997.
- Burke E., *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* [orig. *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*, transl. P. Graff, Warszawa 1968].
- Chałupniak R., *Fides ex visu we współczesnej teologii piękna* [*Fides Ex Visu in Contemporary Theology of Beauty*], „Studia Ottoniana” 1(2014), pp. 151–175.
- Copleston F., *A History of Philosophy vol. 5, Hobbes to Hume*, London 1976, [orig. *Historia filozofii*, vol. 5, *Od Hobbesa do Hume’a*, transl. J. Pasek, Warszawa 2005].
- Darowski R., *Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII w.* [*Studies in the Jesuit Philosophy in Poland of the 17th and 18th c.*], Kraków 1998.
- Dickens W.T., *Hans Urs von Balthasar’s Theological Aesthetics: A Model for Post-critical Biblical Interpretation*, Notre Dame, IN, 2003.
- Dostoyevsky F., *The Idiot*, transl. C. Garnett, New York, 1983, [orig. Dostojewski F., *Idiota*, transl. J. Jędrzejewicz, in: F. Dostojewski, *Dzieła wybrane*, Warszawa 1987].
- Eco U., ed. *History of Beauty*, transl. A. McEwen, New York 2004 [orig. *Historia piękna*], Poznań 2005.
- Elter E., *Adam Kochański TJ, najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVII wieku* [*Adam Kochański SJ, the Most Eminent Representative of Poland in European Science of the Late 17th c.*], in: *Sacrum Poloniae Millennium*, Roma 1954.
- Encyklopedia Wychowawcza* [*The Encyclopedia of Education*], eds. R. Pleniewicz, et al., vol. 6, Warszawa 1904,
- Hogarth W., *Analysis of Beauty* [orig. *Analiza piękna*, transl. M. Lachman, Gdańsk 2011].
- John Paul II, *Letter to Artists. To all who are passionately dedicated to the search for new “epiphanies” of beauty*. Official English version https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1999/documents/hf_jp-ii_let_23041999_artists.html.
- Kant I., *Critique of Practical Reason*, transl. W. S. Pluhar, Indianapolis 2002 [orig. *Kritik der praktischen Vernunft*, Riga 1788].
- Katalog wystawy zbiorów historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie* [*The Catalogue of the Exhibition of the Historical Collection of the National Library in Warsaw*], Warsaw 1933, p. VII, item 250 *Zbiór listów do Adama Kochańskiego SJ matematyka Rps z XVII w* [*A collection of letters to Adam Kochański SJ, a mathematician, MS from the 17th c.*].
- Kawecki W., *Teologia piękna. Poszukiwanie locus theologicus w kulturze współczesnej* [*Theology of Beauty. In Search of Locus Theologicus in Contemporary Culture*], Poznań 2013.
- Klauza K., *Kultura przestrzeni dialogu Kościoła ze światem po Vaticanum Secundum* [*Culture as the Space of Dialogue Between the Church and the World after Vaticanum Secundum*], „Ethos” 25, 2012, no. 4 (100), pp. 101–117.

- Klauza K., *Teokalia. Piękno Boga. Prolegomena do estetyki dogmatycznej* [*Theokalia, the Beauty of God. The Prolegomena to Dogmatic Aesthetics*], Lublin 2008.
- Klauza K., *The Iconic Anthropology of the "Eighth Day"*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 6, 2015, pp. 147–165.
- Klauza K., *'Via pulchritudinis' w mariologii* [*Via Pulchritudinis in Mariology*], „Salvatoris Mater” 15, 2013, no. 1/4, pp. 281–300.
- Kobieliński S., *Dzieło sztuki, dzieło wiary. Przez widzialne do niewidzialnego* [*The Works of Art, the Work of Faith. Through the Visible to the Invisible*], Ząbki 2002.
- Kochański A., *Observationes Cyclometricae ad facilitandam Praxin accomodatae*, „Acta Eruditorum”, Leipzig 1685.
- Korespondencja Adama Adamandego Kochańskiego SJ (1657–1699) [*The Correspondence of Adam Adamandy Kochański SJ (1657–1699)*], eds. B. Lisiak, L. Grzebiń, Kraków 2005;
- Kraśnińska M., *Dociekania filozoficzne... Edmunda Burke'a problem muzycznej wzniosłości* [*Edmund Burke's Philosophical Enquiry and the Problem of the Musical Sublime*], „Studia z Historii Filozofii” 1 (11), 2020, pp. 181–203.
- Królikowski J., *The Transformations of the Symbolic and Theological Meaning of Matter Reflected in Christian Aesthetics and Art*, „Sacrum et Decorum” XIII, 2020, pp. 7–27.
- Loneragan B., *Theology in Its New Context*, in: *Second Collection. Papers by Bernard J. F. Lonergan SJ*, eds. W. F.J. Ryan SJ, B. J. Tyrrell SJ, London 1974.
- Martin J.A., *Beauty and Holiness. The Dialogue Between Aesthetics and Religion*, New York 1990.
- Meandry piękna. Korespondencja. Na styku sztuk* [*Meanderings of Beauty. Correspondence at the Intersection of Arts*], ed. J. Cieślak-Klauza, Warszawa [forthcoming].
- Michalski S., *Protestanci a sztuka: spór o obrazy w Europie nowożytnej* [*Protestants and Art: The Dispute over Paintings in Modern Europe*], Warszawa 1989.
- Mycek S., *Kryzys kultury – kryzysem człowieka. Propozycje teodramatycznej antropologii Hansa Ursa von Balthasara jako krytyczny punkt odniesienia wobec współczesnej kultury* [*The Culture Crisis – The Human Crisis. The Propositions of the Theodramatic Anthropology of Hans Urs von Balthasar as a Critical Reference Point for Contemporary Culture*], „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 6, 2003, pp. 133–149.
- Paul VI, *Address of Pope Paul VI to Artists 8 December 1965, Messages of the Council*, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19651208_epilogo-concilio-artisti.html [orig. in: *I Tutti documenti del Concilio*, Milano 1985].
- Piękno zespolić ze sobą. Korespondencja. Na styku sztuk* [*Beauty Joined with Oneself, Correspondence. At the Intersection of Arts*], eds. K. Klauza, J. Cieślak-Klauza, Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Białystok 2015.
- Pope Francis, *Encyclical Lumen Fidei* https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/pa-pa-francesco_20130629_enciclica-lumen-fidei.html [orig. *Encyklika Lumen Fidei*, Vatican Publishing House 2007].
- Pulchritudo delectans. Korespondencja. Na styku sztuk* [*Correspondence. At the Intersection of Arts*], eds. K. Klauza, J. Cieślak-Klauza, Białystok 2017.
- Ratzinger J., *The Spirit of the Liturgy*, transl. J. Saward, San Francisco 2000 [orig. *Duch Liturgii* transl. E. Pieciul, Poznań 2002].
- Ratzinger J., *Unterwegs zu Jesus Christus* [orig. *W drodze do Jezusa Chrystusa*, Kraków 2004].
- Schindler D.L., *Hans Urs von Balthasar: His Life and Work*, San Francisco 1991.
- Select Bibliography of Hans Urs von Balthasar*, „Communio. International Catholic Review” 2, 1975, no. 3, pp. 220–227.
- Sherry P., *Spirit and Beauty. An Introduction to Theological Aesthetics*, Oxford 1992.
- Solzhenitsyn, Aleksandr, et al., *An Interview*, “The Kenyon Review” 1979, vol. 1, no. 4, pp. 3–11, <http://www.jstor.org/stable/4335056>.
- Solzhenitsyn, Aleksandr, *Lezione per il Premio Nobel*, in: *Opere*, vol. 9, Vermont-Paris 1981.
- Sztajner M., *Rozumienie kategorii „kenosis” w pismach Hansa Ursa von Balthasara* [*The Meaning of "kenosis" in the Works of Hans Urs von Balthasar*], „Ateneum Kapłańskie” 2002, vol. 139, nos. 2/3 (561/562), pp. 240–256.
- Wołoski W., *Wschodniosłowiańskie pieśni religijne. Ich geneza, struktura i zarys rozwoju* [*East Slavonic Religious Songs. Their Origins, Structure and Development Overview*], Warszawa 2013.
- <http://www.cultura.va/content/cultura/en/pub/rivista.html>.
- http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/inaug_piotra_24042005.html
- <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wprowadzenie-do-muzyki-cerkiewnej-143220>
- <https://www.youtube.com/watch?v=P7FIjyLkuBk>.
- http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html.
- https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/cultr/documents/rc_pc_cultr_doc_20060327_plenary-assembly_final-document_it.html
- http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/homilies/2005/documents/hf_ben-xvi_hom_20050424_inizio-pontificato_it.html
- https://wiadomosci.cerkiew.pl/news.php?id_n=3530.
- https://www.wikiwand.com/pl/Policealne_Studium_Ikonograficzne